

DET TEOLOGISKE
MENIGHETSAKULTET

DIAKONI – ET MOTSVAR PÅ TERROR- FRYKT?

Hilde Undheim

Veileder

Professor i religionspsykologi/sjelesorg: Lars Johan Danbolt

*Masteroppgaven er gjennomført som ledd i utdanningen ved
Det teologiske Menighetsfakultet og er godkjent som del av denne utdanningen*

Det teologiske menighetsfakultet, Vår 2015

AVH501: Masteravhandling (30 ECTS)

Master i Diakoni

FORORD:

Ved veis ende i oppgaveskrivingen, vil jeg først og fremst rette en stor takk til veileder for uvurderlig hjelp, støtte og oppmuntring gjennom semesteret. Jeg vil også takke diakon og ledende domkirkeprest i domkirken for varm velkomst, inspirerende samtaler og villighet til å la seg intervju og å dele av sine erfaringer og refleksjoner. En varm takk går også til flotte medstudenter - for gode råd og innspill, samhold på lesesalen og ikke minst mye kvalitetstid over kaffekopper og middagstallerkener.

Innholdsfortegnelse

1. INNLEDNING.....	3
1.1 Presentasjon av og bakgrunn for valg av tema	3
1.2 Problemstilling, forskningsspørsmål og noen avgrensinger	4
1.3 Forskning og litteratur.....	5
1.4 Disposisjon av oppgaven	6
2. BAKGRUNNSKAPITTEL.....	8
Del 1.....	8
2.1 Terrorisme – definisjon og nyere historikk	8
2.1.1 Terrors ansikt og hensikt	8
2.1.2 Terrorismens tiår	8
2.1.3 Oslo 22. juli: Regjeringskvartalet og Utøya.....	9
2.1.4 Terrortrussel sommeren 2014.....	9
2.2 Frykt og terrorfrykt – psykologiske og sosiale aspekter	10
2.2.1 Frykt og angst: psykologiske forklaringsmodeller.....	10
2.2.2 Terrorfrykt – et problem?	10
2.2.3 Terrortrusler - til å leve med.....	13
2.3 Fremmedfrykt og islamofobi?.....	14
2.4 Norge som høytillitssamfunn – fra tillit til frykt og overvåkning?	15
2.4.1 En nasjon preget av tillit	15
2.4.2 Med kurs mot overvåkning?	15
2.5 Media og terrorisme	17
DEL 2	17
2.6 Reaksjoner etter 22. juli – markeringer og ritualiseringer	17
2.7 Den norske kirke – historie og identitet.....	19
DEL 3	20
2.8 Diakoni og diakonale perspektiver	20
2.8.1 Historie og identitet.....	20
2.8.2 Teologisk forankring, menneskesyn og virksomhet.....	20
3. TEORETISK RAMMEVERK.....	24
3.1 Tatjana Schnell; meningsdannelse, spiritualitet og religion.....	24
3.1.1 SoMe – en presentasjon	24
3.1.2 Meningsfullhet og korrelasjoner med velvære.....	25
3.1.3 Spiritualitet og religiøsitet i Nord-vest Europa	26
3.1.4 Implisitt religiøsitet med psykologisk tilnærming	27
3.2 Ritualisering, resiliens og liminalitet	28
4. METODE	31
4.1 Presentasjon av metode.....	31

4.2	Forskningsprosessen	32
4.2.1	Innsamling av data og formulering av forskningsspørsmål	32
4.2.2	Intervju og empirisk materiale	33
5.	EMPIRISKE FUNN.....	34
5.1	Innledning	34
5.2	Oslo domkirke fra 22.07.11; ansattes roller og kirkens markeringer.....	35
5.2.1	Ansatte i unntakstilstand	35
5.2.2	Diakonal massemobilisering.....	36
5.2.3	Domkirken og samfunnet – en demonstrasjon av samhold og fellesskap	37
5.2.4	Omsorgsfellesskap med fleksibilitet og stabilitet	39
5.3	Ansattes refleksjoner over kirkens og diakoniens bidrag ved terror og terrorfrykt	41
5.4	Oppsummering.....	43
6.	DRØFTING	44
6.1	Terroren, terrorfrykten og samfunnet.....	44
6.2.	Kjennetegn på kirkens diakonale bidrag i etterkant av 22. juli 2011	47
6.2.1	Domkirken og de kirkesøkende	47
6.2.2	Kirken og samfunnet.....	48
6.2.3	Kirkens og diakoniens menneskesyn i praksis.....	50
6.2.4	Kirken som fellesskap – Koinonia og communitas	52
6.2.5	Ritualisering, liminalitet, resiliens i en diakonal-kirkelig forståelsesramme.....	53
6.3	Kirkens diakoni i møte med terrorfrykten.....	54
6.3.1	En troverdig kirke i et teologisk og eksistensielt perspektiv – «Fragile beauty under assault».....	55
6.3.2	Omsorgstjenesten som kamp for rettferdighet, nestekjærighet og inkluderende fellesskap	57
6.3.3	Menneskets menings søken i lys av ritualisering og resiliens	59
7.	KONKLUSJONER OG OPPSUMERENDE BETRAKTNINGER.....	61
	LITTERATURLISTE.....	64

1. INNLEDNING

1.1 Presentasjon av og bakgrunn for valg av tema

Sommeren 2014 ble Norge varslet om en konkret terroraksjon. Trusselen kom fra radikalisererte og militante muslimer med tilknytning den islamske stat, IS. Mediene ble fylt av sortkledde, bevæpnede menn med vaiende flagg, ekspertuttalelser, spådommer og spekulasjoner, samt råd om hvordan forholde seg til situasjonen. Det ble her meldt at det var lite å frykte, men likevel anbefalt å være ekstra årvåken og oppmerksom ovenfor omgivelsene. Dagen for den konkrete trusselen forløp uten dramatikk, men etterspillet har fra nyhetsbildet vært preget av en noe mer diffus men likevel vedvarende trussel mot Norge og Europa. Fra både tradisjonelle og sosiale medier har verden siden vært vitner til IS` groteske henrettelser av gisler. I januar dette året ble Paris rammet av tre terroraksjoner; terroristene med tilknytning til IS drepte 17 mennesker før de selv ble drept av politiet. I Belgia ble det like i etterkant avverget et terroranslag som ble sagt å potensielt kunne ha hatt et lignende omfang. To gjerningsmenn ble drept og en ble fengslet. En drøy måned etter skjer et lignende terrorangrep i København. To blir drept og flere såret. Omfanget er mindre, men med samme tydelige mål om å ramme demokratiet, ytringsfriheten, samt jøder i Europa. I kjølvannet har det vært gjennomført markeringer mot både terror og islam. Problematisering rundt økende radikaliserings og voksende grupper av fremmedkrigere har vært i fokus i årets trusselvurdering fra PST, og debattene rundt blant annet ytringsfrihet, krenkelser, religion og ansvar har preget de ulike mediene.

Personlig kan jeg ikke påstå at jeg levde i frykt sommeren 2014, men jeg ville lyve om jeg sa at trusselen passerte helt ubemerket. Temaet begynte å oppta meg, og i samtaler med andre var det tydelig at jeg ikke var alene om dette. Jeg lot blant annet være å ta t-banen til jobb den aktuelle dagen for «terrormelding». Dette fikk meg til å begynne å reflektere rundt hva denne type varsler og trusler gjør med meg og andre. Hvordan påvirkes og endres tankemønster, holdninger og atferd, bevisst eller ubevisst? Som nasjon er vi ikke lenger uberørt av terror. Den 22. juli 2011 erfarte vi konkrete aksjoner mot regjeringsskvartalet og Utøya, med fatale konsekvenser. Det ble snakket mye om en uskyld som var brutt - det utenkelige hadde skjedd. Den videre erkjennelsen er at det kan skje igjen. Hva gjør dette bakteppet og disse erfaringene med hvordan vi nå opplever terroraksjoner i vårt «nabolag», samt trusler om terror mot Norge?

Domkirken fikk en nærmest uplanlagt sentral rolle i etterkant av hendelsene 22. juli. 2011. Fra den 23. juli åpnet kirken dørene, og folk strømmet inn. Foruten det åpne kirkerommet og gjentatte kveldsmesser, ble ritualer i form av lystenning og bønnelapper viktig for mange av de besøkende. Den 24. juli ble det holdt en tv-overført høymesse for sorg og håp, og siden blant annet lysmesse for AUF den 22. desember, samt minnegudstjeneste på ettårsmarkeringen.

Hvorfor ble det slik? Og basert på disse erfaringene; hva kan kirkens diakoni nå bidra med i møte med potensiell terrorfrykt i befolkningen? På hvilken måte kan kirken og diakonien være aktuell og bidra med mening og håp i et klima med økende terrortrusler?

I denne masteroppgaven ønsker jeg å se nærmere på frykten for terror. Hovedintensjonen blir å undersøke hvilken rolle kirken og dens diakoni spiller ved både konkrete terrorhendelser og *ved trussel om terror*; på hvilken måte kan diakonien møte denne type frykt? Bakteppet vil altså være de konkrete terrorhendelsene 22. juli, med videre fokus på den nåværende spente og urolige situasjonen med terrorhandlinger og økende terrortrussel i Europa, inkludert en konkret og vedvarende trussel om terror mot norsk jord fra sommeren 2014.

1.2 Problemstilling, forskningsspørsmål og noen avgrensinger

Problemstillingen lyder som følger;

«På hvilke måter kan Den norske kirkes diakoni bidra til å møte terrorfrykt i befolkningen?»

Den norske kirke er her representert ved Oslo domkirke, med sin helt spesielle stilling i etterkant av 22. juli 2011. Diakoni forstås her som kirkens omsorgstjeneste i vid forstand, og er knyttet til 'den tjenende kirke' (Kirkerådet, 2010, s. 6). *Kirkens diakoni* blir i denne konteksten alt det kirken rommer av handlinger og uttrykk av diakonal art, som gjør den stand i å møte mennesker i en kritisk fase i livet, med omsorg.

Ordet terror, kan oversettes med «skrekk» eller «redsel» (Google translate, 2015), og selv om sjokket og sorgopplevelsen trolig var i fokus i tidsrommet fra 22. juli, velger jeg her likevel å fokusere på *terrorfrykten* – fra bekymring og uro til sterk angst, knyttet til frykt for terror. Frykten var sannsynligvis også en del av virkeligheten etter terrorhandlingene i 2011, men kobles nå særlig

til sommeren 2014 og ettertiden, med det nåværende trusselbildet og medias fokus på terror og terrorfrykt. Målgruppen er *den jevne befolkningen* av kirkens medlemmer og besøkende, - men med siktemål om også å kunne favne berørte av terror.

Med utgangspunkt i tema og problemstilling, formuleres kjerneinnholdet videre i disse underordnede spørsmålene;

1. På hvilke måter preges vi som samfunn av terrorfrykt?
2. Hva kjennetegnet kirkens diakonale bidrag i etterkant av 22. juli 2011?
3. Hvordan kan kirkens diakoni møte menneskers søken etter mening, håp, livstolkning og fellesskap i en samfunnskontekst med økende terrortrusler og terrorhandlinger?

Målet vil være å fastholde disse aspektene gjennom oppgaven, og ved hjelp av både bakgrunnsmateriale, teori og metodiske verktøyer søke å besvare hovedproblemstillingen.

1.3 Forskning og litteratur

Ved litteratursøk den 07.01 på *diakoni og terrorfrykt* ble det via søkesiden Google 22 treff, - de fleste med liten relevans for den samlede tematikken. Etter en periode med vide litteratursøk, inkludert søk via Bibsys, Brage, Forskning.no, PubPsych, PubMed, Idunn og Google scholar basert på blant annet kombinasjoner av søkeordene *diakoni, terrorfrykt, kirke, terror, frykt, terrortrussel, terrorfrykt i Norge, fear of terror in Norway, fear of terror in Europe*, satt jeg likevel igjen med en stor mengde materiale. Med søkehjelp fra bibliotekar 12.02.15, med søkeordene *diakonia og terrorism* via bibliotekets søkebaser, fikk vi 22 treff, derav 6 fagfelleverderte tidsskrifter. Så langt jeg har undersøkt, har jeg ikke funnet litteratur som direkte behandler disse emnene sammen.

Litteraturen er hentet fra feltene samfunnsforskning, psykologi, sosiologi, teologi og diakoni – gjennom både skriftlig materiale fra bøker, aviser, tidsskrifter, artikler, dokumenter og notater fra skolens bibliotek, domkirken og internett, samt videoopptak fra internett. Det samlede stoffet var sentrert rundt psykologiske, sosiale, samfunnsmessige og også rituelle aspekt knyttet til etterspillet av terrorhandlinger, både nasjonalt og internasjonalt. 22. juli har i seg selv produsert mye forskning fra ulike tradisjoner, der også kirkens rolle og respons har vært i fokus. Med en stor porsjon terrorismerelatert materiale, ble det etterhvert særlig viktig å søke imot det som spesielt hadde

relevans for kirke og diakoni.

1.4 Disposisjon av oppgaven

Bakgrunnsstoffet er delt inn i tre enheter; den første er en redegjørelse av terrorisme og terrorfrykt, med ulike tilknyttede aspekter; innledning av «terrorismens tiår» representert ved terroren i USA 9/11.01, utdrag fra europeisk og norsk terrorismehistorie og den mest utfyllende delen som omfatter terrorismens og terrortruslenes psykologiske, sosiale og samfunnsmessige konsekvenser.

Tematikken er hentet fra ulik litteratur, og oppdaterte artikler og avisinnlegg fra noen av de største mediene. Her er særlig to større undersøkelser fra samfunnsforskning lagt til grunn, i det de redegjør for blant annet tillit og frykt i den norske befolkning i tiden både før og etter terrorhandlingene den 22/7. Norge som «høytillitssamfunn», beskrives og problematiseres med tanke på spenningen mellom tillit og frihet på den ene siden, og behov for beskyttelse på den andre siden. Her belyses også utfordringer rundt økende overvåkning og fremmedfrykt. Den andre enheten starter med en oversikt over konkrete markeringer og ritualiseringer i etterkant av 22/7, med særlig vekt på kirkens rolle og betydning, og videre med fremstilling av aspekter av kirkens historie og identitet. Tredje del tar for seg diakonien, med fokus på ulike diakonale perspektiver, inkludert historisk og teologisk forankring, identitet og menneskesyn. Plan for diakoni vil utgjøre fortolkningsrammen for diakoniforståelsen, med tyngdepunktet i diakonidefinisjonens redegjørelse av tre av de fire diakonale «søylene»; kirkens omsorgshandling og evangeliet i handling i form av *nestekjærlighet, inkluderende felleskap og kamp for rettferdighet*.

Teorikapittelet er todelt, og innledes med Tatjana Schnells teorier rundt meningsdannelse, knyttet til religiøsitet og spiritualitet som mulige kilder til mening i livet. Deretter følger teorier som utforsker ritualiseringens betydning sett i lys av resiliens og liminalitet. De ulike begrepene vil bli forklart underveis i den tilhørende teksten. Forskningen på både kilder til mening, meningsdannelse og ritualisering, kan være et bidrag til forståelsen av meningskrise, meningssøken og resiliens i et samfunn preget av unntakstilstand og påkjenninger.

Empiridelen bygger på fire av markeringene og arrangementene fra domkirken i etterkant av 22/7,- Åpen kirke, kveldsmesser, Messe for sorg og håp og Minnegudstjenesten fra 2012, sammen med intervjuer av prest og diakon i domkirken. Presentasjon av arrangementene er foruten intervjuene også basert på notater fra diakon. I tillegg er det gjort videoobservasjoner fra de to gudstjenestene. Refleksjoner og erfaringer fra de to ansatte blir sentrale både underveis og særlig ved avslutningen

av kapitlet. Hovedtanken bak presentasjonen og analysene er å få frem kirkens diakonale bidrag i denne situasjonen, gjennom både de ansattes roller og handlinger, samt gudstjenesten med de kirkelige handlinger, ritualer, prekener salmer, bibeltekster og bønner. Avslutningsvis vil fokuset sentreres mot respondentenes betraktninger rundt kirkens rolle ved terrortrusler og terrorfrykt.

Metodekapittelet sammenfatter de ulike metodiske grep, valg og overveielser, - og refleksjonene rundt disse. Den første delen gir en kortere presentasjon knyttet opp mot konkrete metodiske aspekter og teoretiske begreper, mens den andre delen forsøker å gi en helhetlig oversikt over selve forskningsprosessen.

Drøfting og analyse søker å binde sammen de foregående kapitlene, med problemstilling og forskningsspørsmål som ramme og målsetting, og teori som verktøy for analyse av det empiriske materialet. Analyseprosessen kan i kraft av de ulike valg og beslutninger som hele tiden treffes, hevdes å prege oppgavens form og innhold allerede fra første innledning. Mer konkret er analysen påbegynt i presentasjon av empirien, og blir videre integrert som en del av diskusjonen. Teori omhandlende mening, meningsdannelse, ritualisering, resiliens og liminalitet blir her redskapene som forsøker å kaste lys over diakoniens rolle og betydning i møtet med terrorfrykt. Dette gjøres i både retrospektiv og prospektiv forstand, da kirkens potensielle mulighet for å møte *terrorfrykten* her er basert på de faktiske erfaringene den har hatt med terrorhendelsen fra 22/7. Aspekter rundt terrorisme og terrorfrykt presenteres som samfunnsmessige utfordringer som også angår kirken, og siste del tar særlig sikte på å belyse kirkens muligheter for å være et meningsbærende fellesskap i et truet samfunnsklima.

Det som innledningsvis legges til grunn her, er altså antagelser og hypoteser om at kirkens konkrete erfaringer og bidrag knyttet til krisen etter 22/7, kan si noe om kirkens muligheter til å møte terrorfrykt i nåtid. Sentralt i dette blir forståelsen av diakonale handlinger inkludert ritualer og gudstjenesteliv, som potensielt meningsskapende, fellesskapsbyggende og livsfortolkende bidrag i en folkekirkelig kontekst.

2. BAKGRUNNSKAPITTEL

Del 1.

2.1 Terrorisme – definisjon og nyere historikk

2.1.1 Terrorens ansikt og hensikt

Anders Romarheim argumenterer i sin definisjon for at begrepet *terror* rommer en bredere kategori, med *terrorisme* som en av flere underkategorier. Definisjonen inneholder både de essensielle trekkene ved terrorisme; frykt, vold, politikk, strategi, samt hvem som utøver handlingen og hvem som berøres (Romarheim, 2012. s.2).

«Terrorisme er en ikke-statlig aktørs strategiske bruk av vold – eller trusler om vold – mot sivile eller ikke-stridende, med den hensikt å spre frykt, skaffe oppmerksomhet om en politisk sak og å påvirke også andre enn de direkte ofrene for anslaget» (Romarheim, 2012. s.1).

2.1.2 Terrorismens tiår

«Fragile beauty under assault». Dette var en av overskriftene i «International Herald Tribune» den 11. september 2001. Tittel og tekst var myntet på korallrev under angrep, men ble betegnende for det videre hendelsesforløpet (Romarheim i NRK kunnskapskanalen, 2011). Dagen skulle vise seg å bli en av de mørkeste i verdens terrorhistorie, og ble også en sterk markør av inngangen til det Romarheim betegner som «terrorismens tiår» (Romarheim, 2012, s.1). Terrorhandlingene mot Tvillingtårnene og Pentagon etterlot seg store menneskelige tap, utallige berørte, et krigsherjet Manhattan og en nasjon i sjokk, sorg og frykt. Bush' motsvar var den etterhvert så kjente krigserklæringen mot terrorisme (Romarheim, 2012, s. 9). Angrepets karakter av å ramme et så stort antall mennesker, teknologisk tilgjengelighet, den globale dimensjonen, selvmords-faktoren hos gjerningsmennene, og det religiøse og ideologiske budskapet rystet både USA og en hel verden i det den også viste hvor vanskelig det faktisk kan være å yte beskyttelse mot denne type hendelser (Fisher and Wicher, 2010, s.1-3).

Norge som terrormål var fortsatt en fjern tanke etter 9/11. Terroren rykket imidlertid nærmere etter

terrorhandlinger i London og Madrid i 2004 og 2005, på bakgrunn av karikaturstridene i 2005 og 2006, og ved avvergede terroraksjoner i 2010. Det var likevel ikke den jihadistiske terrorismen som skulle ramme oss året etter (Romarheim, 2012, s 10, 11);

2.1.3 Oslo 22. juli: Regjeringskvartalet og Utøya

Fredag 22. juli 2011 klokken 15.25 eksploderte en 950 kilos bombe foran høyblokka i Regjeringskvartalet. 8 mennesker døde umiddelbart, og mange ble skadet. Rundt to timer senere fikk politiet meldinger om skyting på Utøya, der AUFs årlige sommerleir fant sted. 69 mennesker ble i løpet av den neste timen skutt og drept, de fleste unge leirdeltagere. Rundt 35 mennesker fikk livstruende eller alvorlige skader. En time etter at meldingen nådde politiet var gjerningsmannen for begge aksjonene pågrepet på Utøya – en 32 år gammel etnisk norsk mann, kledd i falsk politiuniform. I forkant av terroraksjonene hadde han publisert sitt omfattende manifest på nettet, - over 1500 sider høyreekstrem ideologi, samt de lenge og nøye planlagte forberedelsene til attentatet. Under rettsaken ble det en stor diskusjon rundt gjerningsmannens strafferettslige tilregnelighet. Retten endte med å bekrefte tilregnelighet, og 24 august 2012 ble han dømt til 21 års forvaring (Store Norske leksikon, 2015).

2.1.4 Terrortrussel sommeren 2014

«Den 24. juli ble det avholdt en pressekonferanse som i flere dager skulle hensette Norge til en sjelden tilstand av mistenksomhet og frykt» (Sætre i Morgenbladet, 08.01.15, s. 4). Det refereres her til trusselen om terror sommeren 2014. PST gikk ut i offentligheten og advarte mot en planlagt mulig terrorhandling mot Norge innen kort tid, - en ekstrem gruppe skulle angivelig være på vei fra Syria. Hvilken type trussel det her var snakk om var usikkert. Fra VG og NRK verserte to ulike historier – et knivangrep i en folkemengde og et angrep på en tilfeldig familie. Etter en ukes tid ble terroralarmen nedjustert, men ringvirkninger i form av bekymringsmeldinger, frykt og mistenksomhet var merkbare de neste månedene. I ettertid kan ikke PSTs kommunikasjonsdirektør verken avkrefte eller bekrefte at noen var på vei fra Syria, og det samme gjelder da naturlig nok også trussel-historiene (Sætre i Morgenbladet, 08.01.15, s. 4). Ettertiden har vært preget av terroraksjonene i Paris og København vinteren 2015 (Aftenposten, 23.01.15, Vårt Land, 14.02.15), og av voldelige islamistiske grupper som med henrettelser, vold og overgrep på ny har rystet en hel verden.

2.2 Frykt og terrorfrykt – psykologiske og sosiale aspekter

2.2.1 Frykt og angst: psykologiske forklaringsmodeller

Basert på teorier i psykologifaget, er rasjonale for frykt fundert i en ytre, spesifikk og reell fare – i den forstand en adekvat reaksjon på den ytre hendelsen. Følelse av angst har derimot sitt opphav i en mer generalisert redsel for en ikke-reell fare, - noe som ikke har skjedd men som en frykter skal skje, og regnes derfor som en psykisk forstyrrelse. Årsaken til det opplevde ubehaget er det som primært skiller disse begrepene fra hverandre. Angst som følelsen av å være redd, kan blant annet gi utslag som kroppslig aktivering, plagsomme tanker, unngåelsesmønstre og begrenset livsutfoldelse. Frykt kan slå vidt forskjellig ut i handlinger preget av både klartenkthet, lammelse og kaos. Forfatteren understreker også angstens sterke motivasjonsfaktor, og at en ekstrem situasjon naturlig kan føre til ekstrem respons. Her fremholdes også den moderate angstens fordeler i det den kan øke prestasjoner og fungere som en beredskap til å unngå farer (Nordhelle, 2010, s. 91-93).

‘Terror management theory’ hevder at døden er den mest grunnleggende og vedvarende trusselen individet opplever at de står ovenfor, og at dødsfrykt videre er en motivator for gruppedannelse (Hogg and Vaughnan, 2014, s. 307);

«Fear of death is the most powerful motivating factor in human existence. People affiliate and join groups in order to reduce fear of death. Affiliation and group formation are highly effective terror management strategies because they provide symbolic immortality through connection to normative systems that outlive individuals. Thus affiliation and group formation raise self-esteem and make people feel good about themselves – they feel immortal, and positive and excited about life» (Hogg and Vaughnan, 2014, s. 307).

2.2.2 Terrorfrykt – et problem?

Terrorfrykt har blitt et begrep som med jevne mellomrom dukker opp i mediens overskrifter, da særlig i etterkant av hendelser relatert til terrorisme. Her finnes en veksling av «fryktmålinger» i det norske samfunn, samt både advarsler mot terrorfrykt og råd om hvordan en kan forholde seg til den og leve med den.

En meningsmåling utført av Respons for Dagbladet november 2010 svarer 44 % at de frykter et terrorangrep på norsk jord. Av disse er det 11 % som i stor grad frykter et angrep, mens 33 % i noen grad frykter dette. Psykolog Atle Dyregrov viser til avsløringer av terrorplaner i andre europeiske

land, samt meldinger om avvergede terrorangrep og terrorfare, som bidrag til økt frykt og engstelse. På tross av at sjansen for å havne i en bilulykke er langt større enn faren for å bli utsatt for et terrorangrep, er mange likevel reddere for terror (Dagbladet, 21.11.10).

«Det er noe med den usynlige faren og den sterke dramaturgien. Vi har sett sterke bilder av flyene som krasjet i World Trade Center 11. september 2001» (Dyregrov til Aftenposten, NTB i Dagbladet, 21.11.10).

Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor, publiserte like i etterkant av 22/7 en analyse av data knyttet til tillit, mobilisering gjennom sosiale medier og sivilt politisk engasjement. Med en allerede pågående forskning på dette feltet, var målet nå et bidrag til forståelsen av de umiddelbare ettervirkningene av terrorhendelsene på samfunnet. Med en påstand om at terroren i like stor grad var rettet mot sivilsamfunnet som mot demokratiet og det politiske systemet, stiller de spørsmålet; «Hva gjør terroren med oss som sivilsamfunn?» Undersøkelsen ble først utført i mars og april 2011, og tidlig i august ble deler av den gjentatt (Wollebæk m.fl., 2011, s. 6-8).

Basert på senere års forskning understreker forfatterne tillitens store betydning på både individ og samfunnsnivå. Det understrekes at et tillitsfullt samfunn har positiv påvirkning på både økonomi, problemløsning og demokratiet, i tillegg til å fungere som samfunnsmessig lim nødvendig for livsutfoldelse, uavhengighet, tilhørighet og fellesskap. Målinger fra august 2011 viser at den generaliserte tilliten, - mer spesifikt tilliten til de ukjente eller de vi kjenner litt, har et kraftig utslag i positiv retning fra forrige målinger. Hele 52 % viste økt tillit, mens bare 23 % hadde økt sin mistillit. Unge voksne og middelaldrende representerte gruppene for størst vekst, mens unge måler størst skepsis. Oppsummeringen konkluderer med at terroren har forsterket tilliten både mellom mennesker og til særlig institusjoner som storting og regjering, i tillegg til en ikke-nevneverdig økning i frykt for potensielt nye terrorangrep. Til sammenligning var tallet etter Oklahoma-bombingen i USA 38 %, mot 3,5 % i Norge (Wollebæk m.fl., 2011 s.9, 73-74).

Året etter ble disse supplert med nye undersøkelser fra samme forskergruppe; «Tillit, frykt og kontroll ett år etter 22. juli» Målingene ble utført i mai og august 2012, den siste 2 uker etter offentliggjøring av 22. juli kommisjonenes rapport. Det sterke nasjonale samholdet og den økte tilliten som preget Norge tiden etter 22/7 viste snart tegn på å være kortvarig. Rosetoget ble tilsynelatende avløst av hatuttrykk mot innvandrere på nettet og økende kritisk holdning til myndighetene, og deres evne til å beskytte mot nye terrorangrep. Kommisjonens rapport pekte på alvorlige feil og mangler i beredskapen og håndteringen av terrorhandlingene. Ville dette øke

terrorbekymringen i befolkningen? På spørsmålet «Hvor bekymret er du for nye, store terrorangrep (i Norge) i nær framtid?» (Wollebæk m.fl., 2013, s. 254), viste resultatene en svak økning til 3 % av de som er svært bekymret, og 22 % som er nokså bekymret. Sammenlignet med blant annet terroraksjonene i London og USA er bekymringsnivået lavt, - Norge kunne fortsatt vise til en grunnleggende sterk tillit til styresmakter. Forfatterne understreker at endringene likevel må tas på alvor. De som i utgangspunktet var mest bekymret var også de som fulgte rapporten fra 22. juli kommisjonen tettest. En kan her konkludere med at rapporten førte til økt bekymring, og på tross av lavt bekymringsnivå i internasjonal forstand, var det 40 % som mente at Norge nå i større grad var preget av frykt (Wollebæk m.fl., 2013, s. 245- 247, 254, 255).

I årets første Morgenbladet ble vi møtt av et forsidetrykk med bilde av bevæpnet politi, og fete typer - «Da frykten kom til Norge» Her oppsummerer Simen Sætre sommerens terroralarm, og noen av de problematiske aspektene omhandlende tillit, frykt og overvåkning. Han beskriver innledningsvis noe av dilemmaene i etterkant av PSTs annonsering om terrortrussel. Sætre viser til VGs forsideoppslag som illustrerer noe av dette: «Så farlige er Syria-krigerne. Gruppe på vei til Norge?» Samtidig understrekes det i samme avis hvor viktig det er og ikke fanges av frykten og dermed la terroristene vinne (Sætre i Morgenbladet, 02-08.01.15, s. 4).

Fra sommerens terrorvarsel og særlig i etterkant av angrepene i Paris og København, har mediene hatt et stort fokus på terrortrusler og terrorfrykt; «Al Qaida prøver å splitte Europa» (Vårt Land, 15.01.15), «Al-Qaida planlegger masse mord i vesten» (NRK, 09.01.15), «Terroraktivitet på nett har økt etter angrepet i Paris» (nrk.no, 16.01.15), «Norge og Danmark terrortruet etter angrepene i Paris – Norske eksperter: ikke undervurder terrorfaren i Norge» (NRK, 16.02.15). Forsker Magnus Ranstorp uttaler i etterkant av hendelsene at en må regne med en økning av terrorfaren mot det Europeiske kontinent; «Vi har ikke sett det verste ennå» (NRK, 16.01.15). Radikalisering av norske muslimer og rekruttering av fremmedkrigere ble spesielt satt i medias søkelys; «Slik blir unge norske muslimer radikalisert» (Aftenposten, 15.01.15). Arfan Bhattis hjemkomst fra fengselsopphold i Pakistan førte med seg økt bekymring for radikale miljøer; «Derfor er Bhatti farlig for Norge» (NRK, 15.01, 2015), «Kan bli et oppsving i det radikale miljøet» (NRK, 14.01.15). PST tror at antallet norske fremmedkrigere er høyere enn de tidligere har regnet med – «PST – flere norske fremmedkrigere» (NRK, 08.01.14). Forsker på ekstremisme og terrorisme ved politihøgskolen i Oslo understreker at folkemengder og arrangementer kan rammes helt vilkårlig; «Vanlige folk kan rammes» (Vårt Land, 15.02.15). Statsminister Erna Solberg bekrefter også at terroren kommer nærmere Norge, men advarer samtidig mot frykt (Vårt Land, 15.02.15).

Konklusjonene har dog vært noe sprikende; «Eksperter om terrorfrykten: Derfor er de yngste mest redde» (VG 27.07.14), «Vi er blitt mer redd for terror» (Stavanger Aftenblad, 17.01.15), «Terrorfrykt på stedet hvil» (Bergens Tidende, 16.01.15), «Ikke økt terrorfrykt i Norge» (NRK, 17.01.15), «Barn redde Breivik lenge etter terrorangrepene» (Vårt Land, 06.03, 2015), «Unge har større terrorfrykt» (Vårt Land, 13.03.15)

2.2.3 Terrortrusler - til å leve med

Knappe to måneder etter terrorhandlingene 22/7 publiserte Aftenposten kronikken «Hvordan leve med terrorfrykt?» av Atle og Kari Dyregrov. Tre års tid senere, etter terrortrusselen sommeren 2014, kommer en ny fra samme forfattere; «7 strategier for å leve med trusler om terror»;

Den første kronikken har naturlig nok et stort fokus på sjokket og sorgen etter de brutale hendelsene, og innleder med begrunnelser for hvorfor terrorfrykten lett kan slå rot. De sterke medieinntrykkene, identifiseringen med smerten som preget situasjonen, unge mennesker som målgruppe, sårbarheten i å bli rammet på hjemmebane og omfanget av terroren, er noen av momentene her. For både samfunn og enkeltpersoner vil målet bli å mobilisere til motstandskraft og fryktmestring, - å gjenopprette «illusjonen av usårbarhet». Kollektive mestringsstrategier som det å raskt vende tilbake til en rutinemessig hverdag, sammen med et «fokusskifte» anbefales for å hindre at frykten sprer seg. Landets ledelse med daværende statsminister Jens Stoltenberg i front, roses for varme, nærhet, fasthet og konstruktivitet i håndteringen av krisen. Evnen til både å vise fasthet og å skape et rom for smerte, sorg og ulike reaksjoner fremholdes som en styrke fra ledelsens side. Stolthet over nasjonens håndtering av katastrofen, fellesskapet og samholdet, kan videre fungere som en konstruktiv kollektiv meningsdannelse med kraft til å motvirke opplevelsen av tapt kontroll. Kriser av denne type kan føre til økt verdibevissthet og takknemlighet over livet. Det vises også til ritualers og fellesmarkeringers viktige bidrag i det å skape en overgang fra sorgen tilbake til hverdagen (Dyregrov i Aftenposten, 29.07.11).

Den neste kronikken ble aktualisert av terrortrusler sommeren 2014. Det vises her til denne trusselens særlige evne til å skape frykt og usikkerhet; den er uspesifikk med hensyn til både omfang, tid og sted, det foregikk massiv dekning fra mediene, myndighetene var raskt ute med informasjon og advarsler, og det skjedde i ferietid med mange reisende og dermed sårbare mennesker. Trusselen ble utstedt like etter 22. juli, i etterkant av at et fly ble skutt ned, og ellers med dramatiske situasjoner i både Gaza og Syria. Store menneskemengder var også i Norge allerede berørt av terroren 22/7, i tillegg til de som tidligere har flyktet og søkt tilflukt fra krig og terror fra

andre deler av verden. Erkjennelsen av at vi ikke lenger lever i en beskyttet avkrok, - at nye trusler kan komme, fordrer at vi som individ og samfunn lærer oss å leve med truslene. Samspillet mellom ledere og befolkning understrekes; lederne med ansvar for samlende og rolig opptreden, tilstrekkelig informasjon og retningsgivende råd, og befolkningen med årvåkenhet og eventuell rapportering som svar (Dyregrov i Aftenposten, 28.07.14).

I et debattprogram i etterkant av Paris-terroren, hevder professor i sosialmedisin Per Fugelli, at nordmenn må lære seg å leve med frykt for terror. «Det kommer til å skje på ny». Han advarer mot å la seg fange av frykten, oppmuntrer til å forholde seg nøkternt til det som er trusler fra mindre grupper av ekstremister, og til å «inngå et slags samliv med faren» (Per Fugelli i NRK, 2015).

2.3 Fremmedfrykt og islamofobi?

I timene mellom terrorangrepet i regjeringskvartalet og inntil Breivik ble tatt, skjedde det angivelig en bølge av rasistisk vold og hendelser av rasistisk karakter. Et halvt års tid senere laget Aftenposten en sak på tematikken. Det viste seg å være vanskelig å etterspore de mest alvorlige hendelsene og ofrene for dem; hos politiet var ingenting rapportert. Heller ikke hos anti-rasistisk senter. Moskeer, organisasjoner og ulike kilder kunne heller ikke vise til konkrete funn. De mange historiene forble navnløse og artikkelen konkluderer med at de kan være sanne, men at de er udokumenterte. Både ansatte ved anti-rasistisk senter samt ulike sosiale medier, kan likevel bekrefte rasistiske og hatefulle ytringer. Aftenposten referer til statistisk sentralbyrås undersøkelse, «Holdninger til innvandring 2011» som viser til at Norge både de siste årene før, men særlig etter 22. juli, viser en mer innvandervennlig innstilling (Aftenposten, 28.01.12);

«Før angrepet var halvparten av de spurte uenig i at innvandring skapte utrygghet. Etter attentatet er hele 70 prosent uenig. Men hvordan ville tallet vært om gjerningsmannen het Ahmed, ikke Anders?» (Aftenposten, 28.01.12).

Nrk.no skriver den 21.01.15 at det ble registrert hele 128 angrep på ulike franske muslimske mål i løpet av de to første ukene etter Paris-terroren. Til sammenligning nærmer det seg antallet rapporterte hendelser for hele 2014 (NRK, 23.01.15).

Ibrahim A. Abdille overlevde angrepet på Utøya. Han er en av flere muslimer som stiller seg tvilende til at et angrep utført av en muslim ville skapt tilsvarende samhold. Norsk-muslimske

debattanter peker på splittelser etter angrepet i Paris 2015. Etter terrorhandlingene i både Paris og København konfronteres mange «mainstream»-muslimer med at de tydelig må ta avstand (Vårt Land, 25.02.15).

«For meg virker det som at uansett hva jeg gjør eller mener, så vil det alltid ligge en mistenksomhet, en slags uskreven enighet om at det jeg tror på, den jeg er, på grunn av mitt - utseende og mine overbevisninger vil være et slags element som er unorsk, ikke-europeisk, ikke «godkjent». Det er en «uskreven kultur» som er vanskelig å kjempe imot» (Ibrahim A. Abdille i Vårt Land, 25.02.15).

2.4 Norge som høytillitssamfunn - fra tillit til frykt og overvåkning?

2.4.1 En nasjon preget av tillit

Norge kan vise til en lengre historie med høyt nivå av tillit i befolkningen. Med de andre nordiske landene ligger vi på toppen sammenlignet med resterende Europeiske land. Dette inkluderer også tilliten til politi, rettsvesen og politiske institusjoner. Kryssnasjonale undersøkelser som bekrefter høyt tillitsnivå, er målt med hensyn til både familie, venner, kollegaer, naboer, landsmenn, personer med annen nasjonalitet eller religion, fremmede, samt mennesker i sin alminnelighet. Denne siste – *den generaliserte tilliten*, har i Norden vist en økning de siste 15-20 årene. I Europa for øvrig har trenden vært fra varierende til noe fallende, med svært fallende i USA. En kan spørre seg hva som er årsakene til Norges utvikling som høytillitssamfunn. Selv om svaret er et komplekst, peker forfatterne her blant annet på den protestantiske kulturarven, kulturell og økonomisk likhet, en gradvis demokratisering, et sterkt sivilsamfunn og landets fredelige beliggenhet med avstand til resten av verdens vanskeligheter (Wollebæk mfl., 2011).

Undersøkelsen «Tillit, frykt og kontroll ett år etter 22. juli» hevder at «den norske systemtillits anatomi stikker uvanlig dypt» (Wollebæk mfl., 2012 s. 13); De fleste spurte angir en svekket tillit til myndighetens nåværende evne til beskyttelse. På tross av dette eksisterer fortsatt tilliten og troen på at myndighetene er i stand til å skjerpe og forbedre seg (Wollebæk mfl., 2012, s. 243).

2.4.2 Med kurs mot overvåkning?

Wollebæk (mfl.) påpeker nettopp dette videre; den fortsatt sterke tilliten til myndighetene på tross av mindre tiltro til deres beskyttelsesevne. Fryktnivået er ikke redusert ett år etter 22/7. Dette leder videre til spekulasjoner rundt kontroll og overvåkningstiltak. Forfatterne spør:

«Bidrar denne kombinasjonen til at folk i økende grad vil støtte tiltak i retning av mer kontroll og overvåkning for å gjenopprette følelsen av sikkerhet?» (Wollebæk mfl., 2012, s. 255, 256)

Undersøkelsen viser tendens til større aksept og åpenhet for tiltak i denne retningen, forutsatt at det kan fungere som en forsikring mot nye angrep. Konteksten for målingene var like etter offentliggjøringen av den kritiske rapporten fra 22. juli kommisjonen, og selv om det i denne ikke ble oppfordret til økt overvåkning og kontroll, understreker de at responsen likevel kan være farget av dette (Wollebæk mfl., 2012, s. 256, 257).

Terrorangrepet i USA førte til endringer internasjonalt. Også Norge ble preget, noe som videre utvikling innen nasjonal terrorismebekjempelse bærer preg av. Engene spør i sin artikkel hva vi på bakgrunn av endringer etter 9/11, videre kan vente oss av sikkerhetstiltak etter 22/7, og argumenter for at tendensen er et samfunn med økt overvåkning og kontroll. Bakgrunnen for dette er PSTs forslag til skjerpet lovgivning, lansert av Justisdepartementets høringsnotat fra 2012. Konsekvensene av en ny lovgivning er senket straffeterskel som lett kan medføre økt overvåkning og større handlingsrom for PST (Engene, 2013, s. 1). Ikke minst på bakgrunn av at det primært fra 2012 er ekstrem islam som er tilbake i fokus, argumenterer han videre at konsekvensene kan bli en økende aksept for politisk overvåkning, og bruk av kontroversielle overvåkningsmetoder (Engene, 2013, s.16). Han viser også til faren med å ende opp med mistenkeliggjøring på grunnlag av religiøs eller politisk orientering (Engene, 2013, s. 8).

«Ved starten av 2015 er Norge et reddere land. Frykten styrer mot konsekvenser vi ikke kjenner» (Sætre i Morgenbladet, 02-08.01.15, s. 5).

Sætre viser til klimaet i etterkant av terrortrusselen sommeren 2014. Foruten økt kontroll av mer eller mindre mistenksomme mennesker og situasjoner, ble en del umiddelbare tiltak iverksatt, deriblant økte grensekontroller og bevæpning av politiet. I begynnelsen av november ble trusselnivået igjen hevet med bakgrunnen i Norges koalisjon mot IS, med en påfølgende trussel mot vesten som konsekvens. Politiet ble på nytt bevæpnet med en daværende frist til 15.februar – en ramme som stadig utvides. Sætre referer også Traavik-utvalgets rapport om PSTs og etterretningstjenestens stadig stigende budsjetter. Datatilsynets direktør problematiserer PSTs tendens til å søke om nye hjemler og kontrolltiltak som i stadig større grad vil involvere store mengder data om vanlige folk, samt kartlegging av mobiltrafikk. Ketil Lund, tidligere

høyesterettsdommer og leder av Lund-kommisjonen, hevder at overvåkningsnivået i Norge er sterkt hevet de siste 15 årene (Sætre i Morgenbladet, 02-08.01.15, s.4, 5).

2.5 Media og terrorisme

I en forelesning publisert på NRKs kunnskapskanal i september 2011, argumenterer Romarheim for at media og terrorisme lever i en symbiose. Media kan ved første øyekast klare seg uten terrorisme, mens det motsatte ikke er mulig. Når en tar et nærmere blikk på medias rolle, vil en i følge Romarheim fort skjønne at disse også er avhengige av terrorismen, siden de mer eller mindre forplikter seg til å dekke en terroraksjon. Romarheim konkluderer dermed med at den ene ikke kan leve uten den andre. Det ligger også i mediens natur å opplyse og informere om også denne type begivenheter. Oppfyllelsen av terrorismens mål om å skape oppmerksomhet og frykt, er på den måten uunngåelig for media (Romarheim i NRK kunnskapskanalen, 03.09.11).

Tilbake til kronikkene vedrørende terrorfrykt og terrortrusler; her oppfordrer Dyregrov både medier og enkeltindivider til å vise aktsomhet. Til mediene - et ønske om ansvarlighet med tanke på deres sterke påvirkningskraft på samfunn og enkeltindivider, og videre innvirkning på opplevelse av sårbarhet, frykt og opplevelse av kontroll. Dyregrov anbefaler her nøktern, saklig og en ikke totaltdominerende informasjon. For enkeltindivider kan det dreie seg om å skjerme seg selv og eventuelt sine barn for medieflommen (Dyregrov, 2011 og 2014).

DEL 2

2.6 Reaksjoner etter 22. juli – markeringer og ritualiseringer

Boken «Den offentlige sorgen – markeringer, ritualer og religion etter 22. juli» oppsummerer avslutningsvis de fleste nasjonale markeringene og hendelsene det første året etter terroraksjonene. Fra den 23. juli vises det til et mangfold av både spontane og mer organiserte sorgmarkeringer, i form av blant annet rosetog, solidaritetstog, fakkeltog, sørgegudstjenester og minnemarkeringer. Den 24. juli ble det arrangert fjernsynsoverført nasjonal sørgegudstjeneste i Oslo domkirke; *Messe for sorg og håp*. Her deltok både kongehus, storting og regjering. Den 25. juli fant den største markeringen sted; rosetoget på Rådhusplassen i Oslo med rundt 200 000 deltagere. 30. juli arrangerte NRK en fjernsynsoverført minnekonsert fra Oslo domkirke, og den 21. august ble den

nasjonale minneseremonien fra Oslo spektrum arrangert, også denne fjernsynsoverført. Fra da rettsaken mot Breivik startet den 16. april, var det også markeringer med plakater, hilsener og blomster utenfor tinghuset. 22. desember arrangerte Oslo domkirke lysmesse, i samarbeid med AUF. 26. april 2012 samlet 40 000 deltagere seg på Youngstorget med sangen «Barn av regnbuen», og på ettårsmarkeringen samme år var det storstilte markeringer både nasjonalt og lokalt. Det ble lagt ned krans i regjeringskvartalet og på Utøya, på Rådhusplassen ble det holdt minnekonsert med ca. 50 000 deltagere, i tillegg til nasjonal minnegudstjeneste i Oslo domkirke og Hole kirke, med representanter fra kongehus og regjering. Flere steder ble det avduket minnesmerker, og riksarkivet offentliggjorde hilsener, brev og kort skrevet til ofrene (Aagedal m.fl., 2013, s. 249-252).

Den norske kirke ble sentral i etterspillet av den 22. juli;

«Terrorangrepene 22. juli 2011 rammet hele landet. I dagene og ukene etter 22. juli kom folk sammen for å uttrykke sorg og fortvilelse i distrikter, byer og lokalsamfunn» (Høeg, 2013, s. 63).

Slik innleder Ida Marie Høeg sitt kapittel i «Den offentlige sorgen – markeringer, ritualer og religion etter 22. juli» Her belyser hun blant annet videre hvordan Den norske kirke «... håndterte utfordringene med å være et fellesskap for sørgende» (Høeg, 2013, s. 63), og i tillegg hvordan Den norske kirke i praksis tok i bruk ritualer for å svare på terrorhandlingene. Gjennom hele historien og likefullt inn i nåtiden, har religiøse institusjoner samlet store folkemengder ved større kriser. En søken etter det trygge, etablerte, verdier, tro og mening synes å forene mennesker i fellesskap og gjensidig trøst (Høeg, 2013, s. 63).

«Sjokket, smerten og fortvilelsen i etterkant av terrorhandlingene 22. juli skapte et behov for å forene individer i et fellesskap og fremme samlende symboler. Den norske kirke som verdifelleskap og mangeårig statskirke har et potensial for å være en sentral institusjon i nasjonalt sorg - og minnearbeid. Det er derfor interessant å stille spørsmålet om kirken gjennom sitt rituelle tilbud og sine aktiviteter regionalt og sentral fungerte som et kulturelt møtested» (Høeg, 2013, s. 63, 64).

Oslo domkirke og Stortorget ble på en helt spesiell måte en nasjonal sørgeplass og arena for handlinger og ritualer knyttet til sorg (Aagedal, 2013, s. 86). Som både storby – og sentrumskirke med nasjonale funksjoner, er den viktig som besøkskirke, ved offentlige seremonier, store begivenheter og nasjonale katastrofer. Aagedal peker på etableringen av og samspillet mellom de

mange rituelle rom i domkirken, som særlig betydningsfulle for kirkens funksjon som nasjonalt sørgerom (Aagedal, 2013, s. 93-95).

2.7 Den norske kirke – historie og identitet

Statskirkeprinsippet i Norge strekker seg helt tilbake til 1660, ved innføringen av eneveldet. Prestene var sterkt involvert i både sosialt ansvar og utviklingen av skolesystemet, men var også i stor grad forbundet med kongemakten og det øvre samfunnslag. Dette gjenspeilte det eksisterende klasseskille og ledet videre til konflikter mellom kirke og arbeiderbevegelsen. Kirkens og biskopenes opprør og motstandskraft mot nazismen under 2 verdenskrig virket positivt på relasjonen; Kirken og arbeiderbevegelsen kjempet sammen mot en felles fiende. Kirken valgte alliansen med folket til fordel for staten, noe som er avgjørende for en *folkekirke*. Statskirkens fremvekst var altså mer et resultat av politikk, religiøs tilhørighet og tradisjon, enn teologi. Den har også gjennom flere hundre år blitt formet av ulike strømninger. I vår tid er de kongelige bryllupene, kongeparets signing, kong Olavs begravelse og nasjonaldagen viktige symboler for nærheten mellom religiøsitet og nasjonalfølelse. Statskirkeordningen førte også til et nært forhold mellom kirke og skole, frem til gradvis svekkelse i 1969, med et skille mellom kirke og skoleundervisning. Fortsatt er det mange steder god kontakt og gjensidig utveksling mellom kirke og skole. For begge institusjoner er det aktuelt å forholde seg til det voksende religiøse og spirituelle mangfold (Danbolt og Stifoss-Hanssen, 2003, s. 14-16).

Med sitt høye medlemstall, varierte funksjon og rolle i det norske samfunn, befester Den norske kirke sin stilling som *majoritetskirke og folkekirke*. På tross av nedgang de senere årene, viser undersøkelsen fra 2014 at medlemstallet for den totale befolkning ligger på 74,3 %. Antall døpte av antall fødte på 59,3 %, antall konfirmerte 62,9 %, antall gravferder 90, 2 %, vigselstall på 8006, samt en gudstjenestedeltakelse på 93, 5 per gudstjeneste (Statistisk sentralbyrå, 2015).

I «Ansatte og frivillige – endringer i Den norske kirke», peker Fretheim blant annet på kirkens rolle i lys av stat, marked og frivillig sektor. På tross av en delvis løsrivelse fra staten ved grunnlovsendring fra 2012, understreker han at stat og kirke fortsatt har nære bånd. Med det norske sosialdemokratiske velferdssystemet og en sterk stat, hevder han at den norske folkekirken i religiøs forstand bidrar med offentlige velferdstjenester «fra vugge til grav». Som bærer av idealer og verdier har kirken også sterke bånd med det sivile samfunn og frivillig sektor, og endringene mellom stat - kirke tyder på at disse stadig styrkes. Med trekk av både frivillighet og stat, hevder

Fretheim at Den norske kirke dermed fremstår som en hybrid (Fretheim, 2014, s. 32-36).

Hegstad understreker at kirken dypest sett er et konkret fellesskap av mennesker som er samlet i Jesu navn, i tro på at Jesus ved Den hellige ånd er tilstede. Dette gjør også kirken til et tegn på fellesskapet med Gud i det kommende gudsriket (Hegstad, 2009, s. 17).

«Den norske kirkes visjon er å være en bekjennende, misjonerende, *tjenende* og åpen folkekirke» (Kirkerådet, 2010, s. 1).

Kirken er forøvrig både en lokal, nasjonal og internasjonal størrelse. Selv om det primære kirkelivet foregår på lokalnivå, peker Fretheim på at Den norske kirke også er den del av et verdensvidt og globalt kirkefellesskap (Fretheim, 2014, s. 22, 23).

DEL 3

2.8 Diakoni og diakonale perspektiver

2.8.1 Historie og identitet

Diakoni forstått som kirkens omsorg og tjeneste for nesten har linjer helt tilbake til Jesu liv og virke, til aposteltiden og de aller første menighetene. Jesus sa at han var kommet «i en tjeners skikkelse» for selv å tjene, ikke tjenes. Jesu omsorg og solidaritet, hans *diakoni* for de sårede, utstøtte og syke var en del av hans oppdrag, som han igjen adresserte til disiplene. Omsorgen og tjenesten innebar også å slå ned på urett. Omsorgsfellesskapet skulle bli betegnende for urmenigheten; de var ofte sammen, og delte felles goder (Nordstokke, 2011, s. 54, 63). Diakonien og omsorgstjenesten har vært en del av kirkens identitet og historie, gjennom alle epoker med skiftende former og organisering (Kirkerådet, 2010, s. 11).

2.8.2 Teologisk forankring, menneskesyn og virksomhet

Plan for diakoni i Den norske kirke ble vedtatt av Kirkemøtet i 2007. Bakgrunnen er en kirke i kontinuerlig utvikling og endring, preget av nye tider med tilhørende nye muligheter og utfordringer (Kirkerådet, 2010, s. 5).

Den norske kirkes visjon om å være en bekjennende, misjonerende, *tjenende* og åpen folkekirke

danner også bakteppet for den *diakonale visjonen*. Her tas særlig kirkens tjenestevisjon videre;

«Guds kjærlighet til alle mennesker og alt det skapte, virkeliggjort gjennom liv og *tjeneste*»
(Kirkerådet, 2010, s. 6).

Med denne underliggende visjonen, er hensikten at *Plan for diakoni* skal utgjøre en ramme som kan gi den enkelte menighet retning for det diakonale arbeidet i både tenkning og utforming (Kirkerådet, 2010, s. 6). Den ønskede retningen manifesteres videre i diakonidefinisjonen;

«Diakoni er kirkens omsorgstjeneste. Den er evangeliet i handling og uttrykkes gjennom nestekjærlighet, inkluderende fellesskap, vern om skaperverket og kamp for rettferdighet»
(Kirkerådet, 2010, s. 7).

Den foregående definisjonen fra 1988/1997 hadde en vektleggelse av tjenesten som særlig rettet mot mennesker i nød. Ny definisjon imøtegår blant annet dette aspektet, med ønske om å unngå «vi-dem» tenkning og for å styrke forståelsen av et inkluderende, likeverdig, gjensidig og deltagende fellesskap (Jordheim, 2009, s. 13, 14). Forståelse av diakoni og dens teologiske grunnlag forankres i Guds oppdrag til kirken, den kristne tro og bekjennelse og *det kristne menneskesynet* (Kirkerådet, 2010, s. 9);

«... skapt i Guds bilde til å være medmennesker. Vi er utlevert til hverandre og vi er avhengige av hverandre og alt annet som lever. Ingen kan helt og holdent leve av seg selv eller for seg selv. Vi er skapt til å tjene hverandre, til å ha omsorg for hverandre...»
(Kirkerådet, 2010, s. 9).

Dåpen gir oss del i Kristus og den verdensvide kirke. Troen på Kristus gjør kjærligheten virksom; som Kristus elsker oss skal vi elske hverandre, og som Han gav seg selv, skal vi gi vårt liv til andre. En virksom tro stiller stadig spørsmålene: Hvem er min neste? Hva vil du jeg skal gjøre for deg?
(Kirkerådet, 2010, s. 9)

Den kristne nestekjærligheten i praksis, både stiller og forsøker å handle på disse spørsmålene. I historiens og samtidens kontekst, har dette også kunnet innebære å være en kritisk røst og et korrektiv til samfunnet. Einar Aadland argumenterer her for at kirken og diakonien i denne sammenheng er avhengig av å utøve selvkritikk og konsistens - «walking the talk», for å være troverdig. Diakoni som kirkens kroppsspråk, formidler gjennom sin væren og handling et implisitt

budskap, som fortolkes av omgivelsene. Den taler et verdiladet handlingspråk, og er aldri taus (Aadland, 2009, s. 65, 50-51).

«Handlinger blir tenkt ut og utført på basis av visse intensjoner, og handlinger blir tillagt mening av omgivelsene som ser og «tenker sitt». I samspillet mellom egne intensjoner og andres fortolkninger utvikles den overgripende meningen – om diakonien er troverdig i sin kritiske praksis, eller om det er avstand mellom ord og handling» (Aadland, 2009, s. 51).

Plan for diakoni viser til at den diakonale virksomheten er mangfoldig. Foruten *internasjonal diakoni, og spesialisert diakoni* knyttet til institusjoner og organisasjoner lokalt og internasjonalt, gjør den seg gjeldende som *allmenn diakoni* i både menighetsliv og hverdagsliv, der både den enkelte og fellesskapet utfordres til omsorg og tjeneste for nesten (Kirkerådet, 2010, s. 11, 12).

«Diakoni skjer alltid i en samfunnsmessig kontekst, fordi kirken er en del av samfunnet lokalt, nasjonalt og internasjonalt» (Kirkerådet, 2010, s. 13).

Med et kall til å møte menneskers åndelige behov på bakgrunn av lidelse og nød, må kirkens diakonis overordnede perspektiv være å stå sammen med lokalmiljøet i felles målsetting om ivaretagelse av grunnleggende verdier. En bred kontaktflate og de bånd som knyttes mellom kirke og folk via kirkelige handlinger, peker på både utfordringer og muligheter for diakonien. Nærkontakten i de ulike livsfaser og livssituasjoner fordrer tilstedeværelse og engasjement (Kirkerådet, 2010, s. 13).

Johannes Nissen understreker i sin bok «Diakoni og menneskesyn», menighetsdiakoniens to særegne hovedoppgaver; *besøktjenesten og gjestfriheten*. Besøket gjenspeiler diakoniens vilje til å gå ut, oppsøke og være nær mennesket i nød. Gjestfriheten er diakoniens åpne invitasjon inn til fellesskapet, med nattverden i sentrum. Disse to omtaler Nissen som en dobbel bevegelse, og selve livsnerven og kjennetegnet for den kristne menighet og den kristnes liv (Nissen, 2008, s. 118). Nissen viser også til et paradoks i «... den offentlige omsorgen for fellesskapet i nasjonen...» (Nissen, 2008, s. 283) i det den står i fare for å støte fra seg, og beskytte samfunnet mot de fremmede; minoritetsbefolkningen bestående av innvandrere og flyktninger. Anerkjennelsens kraft og betydning, understrekes her som en forutsetning for det flerkulturelle samfunnet. Dette går utover toleranse og respekt, og er det som virkelig bryter ned `dem og oss´ strukturen (Nissen, 2008, s. 282-284);

«I annerkendelsen ligger der en grundlæggende accept af det andet menneske som menneske. Det er et centralt aspekt i kristendommen. Som kristne skylder vi at anerkende andre, som de er, ved at give dem samme plads og værdi, som vi ønsker for os selv som mennesker og samfunnsborgere» (Nissen, 2008, s. 284).

Den teologiske og etiske begrunnelsen har sine røtter i menneskets gudbilledlighet, og i både gammel- og nytestamentlige begrunnede oppfordringer til å ta seg av fremmede og flyktninger (Nissen, 2008, s. 284).

Mellomkirkelig råd for Den norske kirke peker på at sårbarheten er et kjennetegn ved det menneskelige. De viser til at den gjør at vi både har rett til og behov for beskyttelse mot trusler, i tillegg til at den i seg selv er umulig å komme unna. Likevel understrekes det at sårbarheten er selve betingelsen for å opptre menneskelig (Mellomkirkelig råd, 2000, s. 11);

«Den er en betingelse for menneskets etiske evne og ansvar. Sårbarheten impliserer en åpenhet overfor omgivelsene, overfor medmenneskene, overfor den konkrete andre – en åpenhet som setter mennesket i stand til å gjenkjenne den andres smerte som sin egen, og påta seg ansvar for å lindre den annens nød» (Mellomkirkelig råd, 2000, s. 11).

Nestekjærlighet og omsorg inkluderer også å være nær menneskets klage. Med forankring i Det gamle testamentets mange klagesalmer, argumenterer Hanne Løland for klagens plass i Den norske kirke. Hun viser til at klagen i stor grad er fraværende i vår kristne tradisjon, og ser på konsekvensene av dette (Løland, 2008, s. 36);

«Når livet rykker nær dødsriket i vid forstand, oppstår behovet for klage, men i «vår kristne tradisjon» (...) har klagen nærmest stilnet (...) Det var lov å klage – er det ikke lov lenger?» (Løland, 2008, s. 37)

Klara Myhre tar også utgangspunkt i klagesalmenes innhold, betydning og muligheter for livstolkning, i sin artikkel «Leve i lyset med sitt mørke» (Myhre, 2004, s. 149);

«Å leve i lyset betyr å møte mørket med åpne øyne. Det betyr å utlevere sine egne mørkesider til Gud i bekjennelse og bot. Det betyr å få leve for Guds åsyn med *livets* mørkesider, i forvisning om at også disse hører til Guds omsorgsområde» (Myhre, 2004, s. 159, 160).

Stifoss-Hanssen peker på diakoniens betydning i kirkens krise og katastrofearbeid. «Det er folkekirken som handler» (Stifoss-Hanssen, 2009, s.178). I denne forbindelse omtaler han både den konkrete kriseinnsatsen og tilrettelegging av ritualer som diakonale handlinger. Dette kan forstås på bakgrunn av gamle kirkelige paradigmer; «... forpliktelsen til å se vår neste og hennes behov...» (Stifoss-Hanssen, 2009, s. 171). Forskningen her viser til en intensjon om, - og bekreftelse av opplevd livsmestring og meningssøken i situasjoner preget av sjokk og sorg (Stifoss-Hanssen, 2009, s. 169-171, 178).

3. TEORETISK RAMMEVERK

3.1 Tatjana Schnell; meningsdannelse, spiritualitet og religion

3.1.1 SoMe – en presentasjon

Professor ved Innsbruck Universitet Tatjana Schnell, forsker på hvordan en kan danne konsepter og måle mening i livet, relatert til religion, sekularitet, sivilt engasjement, velvære, arbeid og helse. Til dette formål har hun utviklet «The Sources of Meaning and Meaning in Life Questionnaire – SoME.» Det sentrale bakteppet er at meningsskaping avhenger av den dype personlige erfaringen en har i livet, og ikke av en bestemt identitet eller verdisystem. Kilder til mening åpner dermed opp for områder innen både det sekulære og religiøse – en horisontal og vertikal transendens i ulike mennesker på ulikt grunnlag (Robertson, 2014, Coleman, 2013).

Schnell lanserer dette prosjektet som et kritisk korrektiv til det eksisterende forskningsfeltet. Hun peker her på begrensninger i de ulike årsakssammenhengene, og at kompleksiteten i opplevelsen av mening lett undergraves. SoMe kan her gi grunnlag for å måle positive og negative meningsdimensjoner i separate skalaer – *meningsfullhet og meningskrise*, på bakgrunn av *26 kilder til mening*. Disse kan igjen ses i sammenheng med positive og negative indikatorer på velvære (Schnell, 2009, s.483).

«*Meaningfulness* is defined as a fundamental sense of meaning, based on an appraisal of one's life as *coherent, significant, directed and belonging* (...) understood as a basic trust, unconsciously shaping perception, action and goal striving. (...) *Crisis of meaning*, in

contrast, are usually experienced consciously. They are triggered by a violation of a sense of coherence and continuity, caused by critical life-events, personally relevant failure, biological threats, or disorganization of psychological operations. (...) A judgement on one's life as frustratingly empty, pointless and lacking meaning...» (Schnell, 2009, s.487).

De ulike meningskildene er kategorisert under fire hovedkategorier og inkluderer to subkategorier;

1. **Selvtransendens** – et engasjement for formål som går utover de individuelle behov. Herunder kommer subkategoriene *vertikal og horisontal selvtransendens*. Den første rettes mot en immateriell ellers kosmisk kraft, og favner om eksplisitt religiøsitet og spiritualitet. Den horisontale linjen peker mot et opplevd ansvar utover seg selv, mot omgivelsene og verden rundt en.

1.a. *Vertikal selvtransendens* (eksplisitt religiøsitet, spiritualitet)

1.b. *Horisontal selvtransendens* (samfunnsengasjement, ett med naturen, selverkjennelse, helse, generativitet)

2. **Selvaktualisering** – en orientering mot å fremme egenkapasitet (utfordring, individualisme, makt, utvikling, oppnåelse, frihet, kunnskap, kreativitet)

3. **Orden** – å holde fast på det som er prøvd og testet, praktikalitet, verdier og anstendighet. (tradisjon, årsaker, moral)

4. **Velvære og relasjoner** - å fremme og glede seg over livet og dets goder, både med hensyn til den private og sosiale sfære. (felleskap, moro, kjærlighet, trøst, omsorg, oppmerksomhet, harmoni) (Schnell, 2009, s. 488).

3.1.2 Meningsfullhet og korrelasjoner med velvære

Et av Schnells studier viser lavere korrelasjoner mellom mening i livet og velvære, enn det som fremgår av tidligere litteratur;

«Meaningfulness is moderately related to positive measures of well-being. The experience of one's life as meaningful can contribute to a positive state of mind or vice versa. But, as is evident from the moderate effect sizes, meaningfulness cannot be equated with hedonic well-being. A meaningful life is not necessarily cheerful and free of negative affect; it is better conceived as 'a life lived well' in a *eudaimonic* sense» (Schnell, 2009, s. 496).

Meningsfullhet viser her også mindre sammenheng med depresjon og angst, og motsier dermed etablerte antakelser om at meningsfullhet besitter en slags helbredende kraft. På samme måte kan også meningen være til stede på tross av emosjonelle utfordringer, og emosjonell stabilitet på tross av fravær av mening. *Meningskrisen* - opplevelsen av livet som tomt og meningsløst, viser seg derimot som en trussel mot velvære, og er forbundet med både angst og depresjon (Schnell, 2009, s. 496).

3.1.3 Spiritualitet og religiøsitet i Nord-vest Europa

En annen av Schnells artikler viser til en studie av individers egenvurdering av *spiritualitet* og *religiøsitet* ut fra personlighet, ved bruk av NEO Personality Inventory Revised og SoMe.

Bakgrunnen er at stadig flere vestlige borgere definerer sin eksistensielle orientering ut i fra begrepet spirituelt – en uklar og åpen terminologi som uttrykker en slags udefinert transendens. Samtidig med en nærmest ubegrenset tilgang til ulike verdenssyn, individualisering, relativisering og en kirke uten monopol på det absolutte, kan det hevdes at trossystemer har dreiet mot en indre personifisert guddommelighet. Mange vil definere dette som spiritualitet, til forskjell fra en formalisert, institusjonalisert religion (Schnell, 2012, s. 33-34).

I nord-vest Europa (2010) vil fortsatt 55 % definere seg som religiøse, 36 % som ikke-religiøse og 9 % som ateister. Med hensyn til spiritualitet, vil 15 % betrakte seg selv som svært spirituelle, 35 % noe spirituelle, 28 % ikke særlig spirituelle og 22 % ikke spirituelle. Målingene viser at de fleste religiøse er interessert i spiritualitet, men at det hellige og overnaturlige også vekker mer eller mindre interesse blant de fleste i de to resterende gruppene. Dette kan ha sammenheng med ulike forståelser av spiritualitet; religiøsitet og spiritualitet er for mange to sider av samme sak, mens det for andre ses på som helt ulike dimensjoner. Schnell viser til tidligere litteratur som opererer med begreper som 'highly active seekers'; selvdefinert som ikke-religiøse men spirituelle, og 'Spiritual atheist'; spiritualitet uten religion. Både *religiøse-men-ikke-spirituelle*, og *spirituelle men ikke religiøse* kan på grunnlag av sine verdensforståelser begge sies å ha tilnærminger til det transendente, både ut i fra en teoretisk forståelse og selvdefinering. Schnell hevder at forståelsen av dette kan utdypes med å involvere personlighetsundersøkelsene. Mens sosiale trender kan ligge til grunn for preferanser for enten spirituelt, religiøs eller begge deler, kan personlighets korrelasjoner indikere at de er nært knyttet sammen i kraft av nedarvede og sosialiserte tenkemåter, erfaringer og handlinger (Schnell, 2012, s. 34-36).

3.1.4 Implisitt religiøsitet med psykologisk tilnærming

Implisitt religiøsitet har i senere år vært i fokus fra flere ulike forskningsmiljøer. Den psykologiske tradisjonen har vært derimot vært lite representert, og et av bidragene til Schnell har hatt som mål å koble disse to feltene, med hensikt å peke på gjensidig fordeler for begge. Forskning på implisitt religiøsitet har i flere tiår befattet seg med 'det essensielle i religion', sammen med det som 'virkelig betyr noe' for mennesker. Implisitt religion kan innholdsmessig knyttes til blant annet rettferdighet, politikk, kjærlighet, dyrevernsforkjempelse, sport og matlaging. På bakgrunn av moderne samfunnsutvikling med kjennetegn av pluralisme, individualisering, fragmentering og tapende terreng for den institusjonaliserte religion, fordres en ny åpenhet og bredde i forståelsen av religiøsitet. Dette går ut over det tradisjonelt religiøse, og involverer også den sekulære sfære. Det hellige og profane integreres og forenes, og veiene til det hellige er dermed blitt både personaliserte og mangfoldige. Psykologien kan defineres som vitenskapen om menneskers emosjoner, kognisjoner og atferd. Schnell hevder at psykologiens fenomenologiske tilnærminger til det religiøse feltet; hvordan religiøsiteten erfares, oppleves og leves - indikerer et klart samspill med studiet av implisitt religiøsitet (Schnell, 2011, s. 387-390).

«An integrative theory of implicit religiosity has been introduced, identifying universal structures of implicit and explicit religiosity (myth, ritual, and experiences of transcending the profane) and their common meaning-making function. Uniting key criteria of implicit religion, a definition of personal, implicit religiosity has been proposed as 'a commitment to ultimately meaningful concerns with sacred character, attributed by an individual'» (Schnell, 2011, s. 389).

Schnell referer til Maslow, som en av «forgjengerne» til teorier om implisitt religiøsitet. På tross av motstand mot organisert religion, var han av den oppfatning at menneskets natur bærer dype røtter koblet til religiøs lengsel, søken og behov. Transendens var i følge ham ikke nødvendigvis knyttet til noe overnaturlig i tradisjonell betydning, og han fremhevet at den sekulære sfære – estetikk, kjærlighet, natur og kreativitet også kunne romme dimensjoner av ærefrykt, mening og undring. Ved å definere og anvende begrepet 'private religion' definerer han samtidig kjernen i implisitt religiøsitet. Denne inkluderer også atferd og kognisjon, og omfatter private myter, symboler, seremonier, ritualer og opplevelse av transendens som funksjon i *meningsbæring* (Schnell, 2011, s. 390, 391).

Schnell hevder videre at nettopp *mening* er det som utgjør kjerneaspektet i implisitt religion. Hun henviser blant annet til Victor Frankl som i lys av sin teori om 'unconscious religiosity' anså selve

meningssøkenen som en religiøs søken, med utgangspunkt i menneskets iboende draging mot Gud. Frankls syn favnet derimot ikke den sekulære sfære. I nyere forskning knyttet til *mening*, fremstår både spiritualitet og eksplisitt religiøsitet som sterke indikatorer. Kjernekrterier som *sammenheng*, *retning*, *tilhørighet* og *betydning*, i forståelsen av meningsfullhet, er alle knyttet til både spiritualitet og religiøsitet; *Tilhørighet* til en kosmisk og sosialt større virkelighet; en kjærlig, overnaturlig og altomfattende kraft, rotfestet i dype tradisjoner og felleskap med både helgener og medtroende. Trossamfunnet samlet i bekjennelsen av en tilstedeværende og handlende høyere makt, bekrefter opplevelsen av *betydningsfullhet* i alle sider som angår livet. Den spirituelle tro på en høyere kraft eller skjebne, kan gjennom en opplevd dypere og transendent virkelighet gi *betydning* til det sekulære. Både spiritualitet og religion kan også gi *retning* i form av verdier, bud og normer, og representerer også enhet og *sammenheng*, i kraft av å tilby en eksistensiell livsfilosofi (Schnell, 2011, s. 391, 392).

Schnell viser til Crystal Park, og hennes bidrag til dimensjonen *meaning-making*. Spiritualitet og livssyn relateres her til mening i livet, særlig med tanke på å håndtere krevende livssituasjoner. Park understreker at religion er kjernen i meningssystemet for mange mennesker, ikke minst i betydningen av å forstå lidelse og tap. Hun hevder videre at utover det rituelle, atferdsmessig og hverdagslige, har mange implisitte religioner lite å bidra med inn mot mytene og de store eksistensielle spørsmålene, traumer og store tap (Schnell, 2011, s. 392, 393).

3.2 Ritualisering, resiliens og liminalitet

Aagedal viser til teorier spesielt fra Victor Turner, og bruker begrepene *liminalitet* og *communitas*, *struktur* og *antistruktur*, for å analysere det han definerer som en unntakstilstand i etterkant av 22. juli. Den liminale fase representerer overgangstilstanden, der den opprinnelige strukturen, meningen og ordenen i samfunnet er satt ut av spill - antistruktur, og disse på nytt må etableres. Den kollektive krisen kan enten føre til konflikt og oppløsning eller gjenopprettelse. I overgangsfasen kan nye kommunikasjonsformer og relasjoner vokse frem; her forstås begrepet 'Communitas' som et spesielt felleskap oppstått der de vanlige strukturene er snudd opp ned, med ritualer som bidragsytere til transformasjon og gjenopprettelse; fra antistruktur tilbake til struktur (Aagedal, 2013, s. 88).

Aagedal definerer sorgritualer som både tradisjonelle og moderne symbolske handlinger og ritualiseringer, som uttrykker følelser og fortolker et tap (Aagedal, 2013, s. 87).

Danbolt og Stifoss-Hanssen peker på ritualenes og symbolenes betydning hos mennesker i det norske samfunn. Forfatterne hevder i sin artikkel at ritualisering og symbolske handlinger og uttrykksmåter er viktige i krisesituasjoner, og også kan fungere som et bidrag mot *resiliens*; 'evnen til å stå oppreist gjennom motgang' (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 52). Bruk av rituelle uttrykk fikk her på mange måter sin innledning ved kong Olavs død. Større ulykker og kriser har siden fulgt i samme spor, og nådde sin høyde i 2011 da mer enn en million mennesker passerte gjennom Oslo domkirke, - søkte stillhet, skrev bønnelapper og tente lys. Det understrekes at ritualbruk er normal menneskelig atferd, og at den kan ha betydninger i form av mestring og psykisk beskyttelse ved store påkjenninger (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 53).

«Ritualer kan defineres som symbolsk atferd og bruk av symboler for å skape mening»
(Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 53).

Forfatterne viser til *The American Psychological Associations* definisjon av resiliensbegrepet;

«...the process of adapting well in the face of adversity, trauma, tragedy, threats or even significant sources of threat» (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 53).

Borge peker på at resiliens blant annet handler om «normal fungering under unormale forhold» (Borge, 2010, s. 11) Resiliens er her særlig knyttet til barns utvikling, og deres motstandskraft mot å utvikle psykiske problemer på tross av kriser og trusler i omgivelsene. Hun viser også til at kjernen i forståelse av resiliens ikke først og fremst handler om å unngå den problematiske tilværelsen, men derimot evnen til mestring og å gjøre det «riktige» i en krevende livssituasjon (Borge, 2010, s. 11).

Resiliens kan forstås som både individuelle ressurser, samfunnsmessige strukturer og betydningsfulle mellommenneskelige relasjoner, og har slektskap med '*sence of coherence*' i det det vektlegger de «friske» faktorene ved individet. Videre pekes det på resiliens i betydning av både *prosess*; individets helhetlige tilpasning til påkjenningene, samt evne til å søke å ta i mot støtte, og gjennom fellesskap og verdisystemer finne mening, styrke og håp, og *resultat*; individets tilnærmede symptomfrie funksjonsnivå etter påkjenningene (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 53).

Danbolt og Stifoss-Hanssen understreker her at de ulike rituelle praksiser og rituelle gruppeprosesser bærer med seg nettopp disse kjennetegnene. Meningssøken, - sentralt i både

religion, psykologi og humanistiske fag, er forbundet med et menneskelig kjernemotiv, og også resiliens (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 53, 54).

«En gjennomgripende krise – eller traumeerfaring vil for mange innebære et sammenbrudd av kognitive meningsstrukturer. (...) i relasjoner og samspillstrukturer, som i kollektive rituelle hendelser, kan likevel en opplevelse av mening være mulig, og resiliens være til stede» (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 54).

Stifoss-Hanssen og Danbolt viser til ritualer med funksjon som helbredende eller trøstende mestringsstrategier ved sorg og sjokk. I tillegg peker de på at ritualisering også kan forstås som vernende handlinger og beskyttelse mot farer, uten nødvendigvis en magisk dimensjon (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 54)

«Hjelp til mestring av dødsfrykt og sjokk er et opplagt legitimt fokus i studiet av de offentlige sorguttrykkene som fant sted i kjølvannet av 22. juli»
(Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 54).

På bakgrunn av konkrete sorgritualer etter 22. juli, deriblant Messe for sorg og håp i Oslo Domkirke 24. juli, har Danbolt og Stifoss-Hanssen undersøkt på hvilken måte den kan fremstå som hensiktsmessig og relevant med hensyn til resiliens. Tap og sorgmestring i riteforskningen kjennetegnes av at deltakerne gis rom for *meningsdannelse*, *deltakelse* og *innlevelse*. Det vises til teoretikers understrekelser av verdien av det sanselige og visuelle innholdet, og den individualiserte deltakelsen i minne- og symbolhandlinger. I messen ble det lagt til rette for både bevegelse, handlinger og uformelle møter for deltagerne i kirkerommet. Omfavnelser, nattverddeltagelse, felles salmesang, lystenning og den frie bevegelsen, representerer i følge forfatterne en kroppslig dimensjon, med stor betydelse for mestring (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 54, 55);

«Det er sannsynlig at mestring og bearbeiding styrkes når kroppen deltar – traumet er langt på vei kroppslig, og det kroppslige ved ritualet kan i noen grad imøtekomme dette» (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 56).

Lystenning ble under messen for sorg og håp benyttet av mange av deltagerne, og kan tolkes som en meningsskapende symbolhandling. Danbolt og Stifoss-Hanssen viser her til eksempler fra tidligere studier knyttet til kriser og sorg, der deltakerne selv vektla denne symbolikken (Stifoss-Hanssen og

Danbolt, 2014, s. 55);

«For meg så er egentlig det å tenne lys for noen en positiv handling. Et håp, noe som du ønsker for noen» (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 55).

I tillegg løftes det visuelle i ritualene frem; vakre sanseinntrykk ble ivaretatt gjennom både regien og kirkerommet. 'Sensory pageantry' peker på ritualer knyttet til de store eller dramatiske anledningene; for å fungere krever disse uttrykk utover ord (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 56). Artikkelen konkluderer med at resiliensprosessen kan kobles til sosial tilknytning og åndelig – eksistensiell forankring;

«Ritualene har en styrke ved at de er sosiale og gir opplevelse av tilhørighet til et fellesskap. Men et særkjenne ved ritualer er at de ofte også er relatert til noe som oppfattes som stabilt, varig, evig, overordnet, hellig, Gud. Altså noe som er anerkjent og erfart som stabilt i kulturen deltakeren hører til i. (...) Resiliens handler om evne til å søke, og at det finnes noe som lar seg søke» (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 56).

4. METODE

4.1 Presentasjon av metode

Med nærhet til både teologi, psykologi og sosiologi, inngår denne diakonifaglige oppgaven i rammen av kvalitativ samfunnsvitenskapelig forskningstradisjon. De empiriske forskningsmetodene bygger på to semistrukturerte intervju med ansatte i domkirken, - diakon og ledende domkirkeprest. I tillegg består materialet av videoobservasjoner av Høymessen den 24.07.11, og minnegudstjenesten 22.07.12, og også av forelesningsnotater fra diakonen. Domkirken med sine markeringer og ansatte, utgjør dermed rammen for det empiriske materialet, og i tråd med kvalitativ forskningstradisjon inntar det epistemologiske ståstedet den *beskrivende* posisjonen – kunnskap basert på utforskning av aktørene i deres sosiale verden (Bryman, 2012, s. 380). De analytiske verktøyene ligger nærmest opp mot *induktiv metode*, i det det er fenomener og handlinger i samfunn og kirke som danner utgangspunkt for forskningen (Bryman, 2012, s. 380). Samtidig er den også tett på *abduksjon*, med denne retningens sterke aktørperspektiv (Bryman, 2012, s. 709).

De skriftlige kildene, nedskrevne videoobservasjoner og fulltranskriberte intervjuer forenes i *teksten*, - som i følge Repstad er den kvalitative metodens kjerneuttrykk og sentrale arbeidsmateriale. Intervjuobjektene representerer først og fremst sine roller, men trer også tydelig frem som personer i sine ulike refleksjoner. De vil ligge i krysningspunktet mellom det som kjennetegner informanten og respondenten, og intervjuet blir dermed et såkalt informant- *og* respondent intervju (Repstad, 2007, s. 16-17). For øvrig vil anvendelsen av tekster og teorier fra både bøker, artikler, tidsskrifter og aviser metodisk også favne om aspekter av litteraturstudie.

4.2 Forskningsprosessen

4.2.1 Innsamling av data og formulering av forskningsspørsmål

Semesteret ble innledet med å lese oppdatert nyhetsstoff om terrorisme – jeg fikk raskt bekreftet at temaet skulle bli høyst samtidsaktuelt. En av de første utfordringene var å prøve å la være å skrive en oppgave om terrorisme, og holde fokuset på kirkens diakoni og terrorfrykten. I tillegg ble jeg etter litteratursøk sittende med store mengder skriftlig materiale. Det meste var knyttet til psykologiske, samfunnsmessige og sosiale aspekter i etterspillet av terrorhandlinger, nasjonalt og internasjonalt, men her var også stoff om kirkelige markeringer og ritualiseringer i forbindelse med 22. juli – og katastrofer og kriser generelt. Men hvordan knytte sammen diakoni og terrorfrykt på en troverdig måte? Jeg opplevde at arbeidshypotesen om diakoniens bidrag i møte med terrorfrykt, sett på bakgrunn av kirkens rolle etter 22. juli, reiste nye spørsmål og utfordringer; jeg sammenligner kirkens møte med mennesker i en konkret, ekstrem krisesituasjon med kirkens møte med mennesker i en helt annen kontekst – et samfunn som har mottatt terrortrusler, og der det fra medias side er mye fokus på både dette og terrorfrykten. Er disse ulike situasjonen i det hele tatt mulige å sammenligne? Hva er fakta, og hva er følelser og antagelser? Eksisterer terrorfrykten utover medias fremstilling, og er den et reelt problem? Vil den påvirke menneskers søken til kirken eller opplevelsen av hva kirken kan bidra med i en slik situasjon, i form av opplevelse av trøst, fellesskap, styrket håp og mening?

Et mer ryddig og oversiktlig prosjekt ville vært å begrense diakoniens rolle og bidrag til den konkrete krisesituasjonen i etterkant av 22/7. Likevel er det det diffuse og uhåndterlige ved terrortruslene og terrorfrykten som engasjerer meg. Dels nettopp fordi det ikke gir åpenbare svar, og dels fordi det rommer en aktualitet. Jeg tar med meg disse uromomentene videre inn i oppgaven, og basert på det store medietrykket, datainnsamling med funn i ulike undersøkelser og aktuell litteratur fra både psykologi, -sosiologi, - diakoni og teologifeltet, tar jeg sjansen på å fastholde ordlyden i

problemstillingen. Dilemmaene forteller meg at nøkternhet blir viktig inn i oppgavens analytiske og konkluderende del.

4.2.2 Intervju og empirisk materiale

I utformingen av de tidlige skissene ønsket jeg at intervju på skulle være en del av oppgavens innhold. Jeg tok kontakt med Oslo domkirke per telefon med en kort redegjørelse av temaet, og ble henvist til domkirkens diakon. Hun var villig til å bli intervjuet og ønsket et innledende treff forut for selve intervjuet. Jeg ble også under disse møtene tipset om andre aktuelle respondenter. Diakonen ble dermed en naturlig nøkkelperson i intervjuprosessen. For å kunne dekke bredden i det kirkens diakoni representerte i denne situasjonen, ønsket jeg i utgangspunktet å inkludere flere av kirkens ansatte i utvalget, deriblant kirkemusikere. Jeg valgte likevel å begrense intervjuene til diakonen og ledende domkirkeprest. Bakgrunnen for dette var primært tidsbegrensninger, men også tanken om at disse i tiden fra 22/7 representerte og fortsatt representerer to viktige og ulike roller i kirken, og dermed favner en bredde i det diakonale perspektivet (Repstad, 2007).

Valget falt på semistrukturert intervjuform for å gi rom for fleksibilitet, samtidig som jeg selv som «novise» har behov for forberedelse og rammer. Intervjuguider med informasjon og tilhørende formulerte spørsmål ble i forkant sendt per e-mail til begge respondentene. Intervjuene ble utført i domkirkens kontorlokaler, med noen ukers mellomrom. Begge ble tatt opp på lydbånd og transkribert i full tekst like i etterkant. Det ene intervjuet ble under transkribering forsøkt oversatt så troverdig som mulig, fra svensk til norsk. Via e-mail og intervju-møtene ble det innledningsvis avklart at bruk av lydopptak var greit, og at de begge deltok i kraft av sine offentlige roller – ikke som privatpersoner. Det var derfor ikke grunnlag for anonymisering eller søknad om godkjenning på etisk grunnlag. Spørsmålene var sentrert rundt deres konkrete roller i etterkant av 22/7 basert på oppgaver og ansvarsområder, hva som ble vektlagt i planleggingen, forberedelsene og gjennomføring av de ulike arrangementene, refleksjoner rundt de ulike erfaringene, deres opplevelse av de besøkendes følelsesmessige status, samt erfaringer og tanker om terrortrussel, terrorfrykt og kirkens og diakoniens stilling i dette. De planlagte spørsmålene ble i stor grad fulgt, med rom for innspill, digresjoner og enkelte oppfølgingsspørsmål. At spørsmålene var såpass gitt for begge parter på forhånd, har trolig både fordeler og ulemper. Fordelen er tryggheten det gir i å kunne forberede seg og tenke gjennom stoffet i forkant, og ulemper kan være at de hindrer spontanitet og kan legge føringer for svarene (Repstad, 2007).

Jeg fikk utlevert dokumenter fra ulike gudstjenester og arrangementer fra Oslo domkirke etter 22/7.

I tillegg fikk jeg notater fra en undervisning diakonen holdt på Diakonhjemmet i 2013 under temaet «Kriser i sjelesørgerisk perspektiv», der hun skildrer sin egen rolle i en katastrofesituasjon. Disse har sammen med videoobservasjoner av Messe for sorg og håp og minnegudstjenesten i 2012 dannet grunnlag for ytterligere empirisk materiale. Gudstjenestene, Åpen kirke og kveldsmessene skildres og analyseres med tanke på diakonalt innhold. Empirien presenteres og analyseres tematisk, vekslende mellom arrangementene og erfaringer og refleksjoner fra intervjuet. Analysen fortsetter i drøftingsdelen (Repstad, 2007).

I tillegg til at de musikalske kreftene er utelatt, er det også andre viktige begrensninger knyttet til intervjuene; alle de frivillige som også var uvurderlige og sterke bidragsytere i denne tiden, ville vært en svært aktuell respondent-gruppe. Et spennende alternativ kunne også ha vært å gjennomføre et fokusgruppeintervju, med en variert gruppe av både ansatte og frivillige. Den aller største svakheten slik jeg ser det, er likevel ensidigheten i denne sammenhengen; stemmene fra menigheten og kirkens besøkende og søkende er fraværende. Med tanke på oppgavens målsetting om å si noe om kirkens og diakoniens evne til å møte terrorfrykt, ville deres perspektiv og erfaringer vært med på å gi oppgaven mer bredde, tyngde og reliabilitet. På tross av disse begrensningene, ser jeg det likevel som mulig å benytte kirkens perspektiv og noen av de ansattes erfaringer basert på deres inntrykk fra samtaler og møter, for videre å utforske diakoniens potensielle betydninger for de besøkende (Repstad, 2007).

5. EMPIRISKE FUNN

5.1 Innledning

Dette kapittelet har til hensikt å gi en analytisk fremstilling av intervjuer med diakon og prest i Oslo domkirke, sammen med noen av de konkrete arrangementene i kirken i etterkant av 22/7; Åpen kirke fra 23.07, kveldsmessene fra 24.07, Messe for sorg og håp 24.07, og minnegudstjenesten 22.07.12. Formålet er å se nærmere på forholdet mellom kirke og samfunn, og i særlig grad på hvordan kirkens diakoni kom til uttrykk i etterkant av terrorhendelsene. Avslutningsvis vektlegges de ansattes refleksjoner om kirkens og diakoniens rolle ved terrortrusler og terrorfrykt.

5.2 Oslo domkirke fra 22.07.11; ansattes roller og kirkens markeringer

5.2.1 Ansatte i unntakstilstand

Samtaler med diakon og prest i domkirken om fredag 22. juli, tegner et bilde av ansatte under et stort emosjonelt press. Foruten selv å befinne seg i en utrygg og usikker situasjon, hadde de også et ansvar for ivaretagelse av redde og rammede mennesker. Diakonen som selv var tilstede på kirkens kontor da bomben gikk av, ble i forbindelse med innesperringen og sikkerhetstiltak sittende «fast» på kontoret over flere timer (Diakon i Domkirken, 2013). Presten var som eneste gjenværende ansvarlig disse dagene, da de andre var på ferie. Hun skulle i utgangspunktet ha befunnet seg rett ved terroråstedet i tidsrommet for eksplosjonen, men var av praktiske grunner hjemme da bomben gikk av. Hun ble oppringt med beskjed om å reise ned til domkirken, der det satt livredde mennesker;

«... og da tenkte jeg jo bare på at sjefen hadde sagt jeg skulle komme meg inn på kontoret, så jeg tenkte jeg må jo bare løfte opp sykkelen... over den sperringen, og liksom... gå, for da vil jo politiet komme, og så skal jeg si hvem det er...» (Prest i domkirken).

Hun ble fra politiet informert om at dette foregikk på eget ansvar, og fulgt inn i kirken. Det praktiske arbeidet startet med å etablere vaktlister for frivillige og beredskap for åpen kirke. Fokuset var på å få åpne kirken så tidlig som mulig;

«... det hadde vi jo en formening om, vi har jo en sånn greie at samme hva som skjer, så skal vi gjøre det vi alltid gjør...» (Prest i domkirken).

Åpningen av kirken var imidlertid politiet restriktive til. Det viste seg å være grunnet mistanker om en bombe i kirkebygget;

«Jeg satt jo her å så små roboter lete etter bomber i søppelkasser og sånn, så jeg ringte jo til min familie og sa at det er ikke sikkert jeg overlever, viss det er en bombe her da, så det var jo en ekstrem situasjon» (Prest i domkirken).

Senere på kvelden ble det vurdert trygt å gå ut igjen. Diakonen beskriver folketomme, sikkerhetsklarerte og stille gater, vaktet av militære styrker.

Ved egen tilstedeværelse, ved selv å utøve mot, offervilje, handlekraft og fleksibilitet, utgjorde de ansatte og frivillige viktige aktører for den tjenende kirken. De utgjorde også vitner om trygghet og stabilitet for et samfunn preget av kaos og krise. Den umiddelbare responsen kan tolkes som en diakonal henvendelse og omsorg mot mennesker i nød.

5.2.2 Diakonal massemobilisering

Både prest og diakon i domkirken understreker den spesielle stemningen som rådet etter terrorhandlingene; sorg og stillhet lå som et teppe over Oslo by, men atmosfæren var også preget av åpenhet, takknemlighet og sterkt samhold. Lørdag morgen ble de de kirkelig ansatte møtt av flere tusen mennesker utenfor domkirken, og da kirken åpnet ble den fylt av tusenvis av mennesker. Sogneprest og organist begynte arbeidet med å endre gudstjenesteprogrammet. De påfølgende timene og dagene var preget av organisering av menneskeflommen, tilstedeværelse i -og tilretteleggelse av kirkerommet, og ivaretagelse av frivillige og besøkende. Kirken ble holdt åpen til rundt kl. 02, og under helgen var det kaotisk med store mengder mennesker som tente lys, la ned blomster og skrev bønnelapper. 10-20 000 lys ble tent gjennom helgen, og sølvalteret med bønnelapper måtte tømmes med jevne mellomrom. 15-20 frivillige var til enhver tid tilstede i kirken, sammen med to til tre prester og diakoner tilgjengelige for samtaler. Etterhvert så de også behov for spesielt å ivareta barna, og det ble laget til et eget sted i kirken, der de kunne sitte og tegne og legge fra seg bamser (Diakon og prest i Domkirken, diakon i domkirken, 2013)

«Det viktigste for oss var at kirken skulle være åpen, og kirken skulle være tilgjengelig for folk, både som sted – hellig rom kan man si, og at de også skulle kunne møte et menneske for samtale om det trengtes» (Diakon i domkirken)

Domkirkens rolle og posisjon vektlegges av diakonen som sannsynlige grunner for den enorme tilstrømningen, sammen med kirkens generelle økende betydning i kriser. Søknen etter noe større utenfor seg selv, etter trøst, tilhørighet, fellesskap og solidaritet med de rammede, oppsummeres som mulige motiver. Hun beskriver kirkens bidrag som primært å stille seg åpen for å møte de besøkendes behov for symbolhandlinger og samtale. Her sier hun at samtalebehovet med kirkelig ansatte ikke var så påtrengende den første tiden, som de først hadde sett for seg. Behovet for å bare være i rommet var tilsynelatende viktigst for de fleste. I refleksjonene fra de ansatte vektlegges den fysiske åpne kirken, med ønsker om å invitere mennesker med hele seg, inn til et fellesskap der en blir sett og tatt på alvor. Den sende og handlende omsorgen løftes frem som et ideal, med begrunnelser i Jesu liv.

Domkirkens respons kan karakteriseres som en diakonal massemobilisering; ansatte og frivillige svarer på menneskers søken til kirken på bakgrunn av en rystende hendelse – en terrorhandling som har rammet samfunnet. En stor andel av befolkningen søkte til kirken, kirken lot seg søke, og var selv oppsøkende. Gjennom tilretteleggelse, organisering og omorganisering av arrangementene, søkte kirken å møte det som opplevdes som menneskers behov for trøst, omsorg, håp, mening, tilhørighet og fellesskap.

5.2.3 Domkirken og samfunnet – en demonstrasjon av samhold og fellesskap

Samarbeidet på tvers av kirkerommet ble tydelig demonstrert gjennom disse dagene. Et symbol på kirkens og samfunnets felles plattform ble illustrert ved at politi og domprost sammen la grunnlaget for blomsterhavet på kirketrappen, lørdagsmorgenen. Et stort apparat sikret vakthold både i og utenfor kirken, i tillegg til etablering av køsystemer og sperrebånd. Etter brannutvikling ved en av lysglobene inne i kirken, ble sikkerheten ytterligere ivaretatt med økt vakthold og organisering (Diakon i domkirken, 2013). For kirkens ansatte og frivillige var det også en naturlig åpen passasje fra kirkerommet til det som rørte seg utenfor;

«Vi var jo en del av det. Altså, alle gikk jo ikke inn i kirken, en del folk var jo også bare utenfor, så da gikk vi jo iblant runder utenfor også, for å...ja...se om det var noen som kanskje trengte å prate også der...(…) vi gjorde det, fordi jeg tenker at det jo er en del av kirken (...) rent generelt er det kirkens oppgave å ikke bare være i kirkerommet, vi skal jo i tillegg også gå ut. (...) Det er diakoniens vesen, tenker jeg» (Diakon i domkirken).

Samarbeidet demonstrerer diakoniens tanke om at kirken alltid er en del av samfunnet. At dette er kirkens og diakoniens vesen er også i tråd med diakoniens hovedfunksjoner – 'gjestfriheten og besøkstjenesten' (Nissen, 2008, s. 118), og den praktiske handlingen som svar på observerte behov. Kaoset og menneskehavet understreket unntakstilstanden, og samarbeidet mellom kirke og samfunn ble stadig forsterket ettersom menneskemengden økte. Den praktiske omsorgen og hjelpen var allmenn i sitt uttrykk, og omsorgen var rettet mot både frivillige og besøkende. Sammen med fokuset på sikkerhet, trygghet og verdighet ble det etablert et åpent, trygt og meningsskapende rituell rom.

I tillegg var også Messe for sorg og håp den 24.07.11 og minnegudstjenesten året etter, illustrasjoner av et samfunn og en kirke med nærhet til hverandre; Høymessens første tekstlesning

ble lest av en representant fra AUF, og Jens Stoltenberg holdt en tale ved messens siste del. Fra både kirke -og samfunnsledere ble det satt ord på sjokk, sorg og fortvilelse, støtte og omsorg for de berørte, og takknemlighet overfor alle hjelpere og den medmenneskeligheten og verdigheten som kom til uttrykk. Felles verdier som omsorg, frihet, trygghet, demokrati, åpenhet, rettferdighet og humanitet ble løftet frem i fellesskap (NRK, 24.07.11).

«Vi er et folk i sorg. I dag bærer vi denne sorgen inn i kirkens rom, og midt i sorgen søker vi håp» (Biskop Kvarme i NRK, 24.07.11).

Det ble understreket at trøsten søktes i fellesskap med hverandre og hos Gud «... i hans nærvær som er livets og håpets Gud» (Biskop Kvarme i NRK, 24.07.11).

«Ingenting kan bringe deres kjære tilbake, men vi trenger støtte og trøst når livet er som mørkest. Nå er livet som mørkest for dere – dere skal vite at vi er der for dere» (Statsminister Stoltenberg i NRK, 24.07.11).

Byfugliens preken ble innledet med en beskrivelse av tilhørigheten til -og stoltheten over landet vårt; et lite og sterkt fellesskap preget av trygghet og frihet. Kontrasten ble stor og merkbar; «Nå har vi også erfart noe annet». Stoltenberg viste også til nasjonens stolthet i sin tale;

«Vi er et lite land, men vi er også et stolt folk. Vi er fortsatt rystet over det som traff oss, men vi gir aldri opp våre verdier. Vårt svar er mer demokrati, mer åpenhet og mer humanitet, men aldri naivitet» (Statsminister Stoltenberg i NRK, 24.07.11).

I minnegudstjenesten året etter viste Kvarme til ungdommenes protest «mot ondskapens angrep på liv, mangfold og fellesskap» (Biskop Kvarme i NRK, 22.07.12), som en respons som tente håp i folk. De felles verdiene ble også satt ord på av både AUF leder Eskil Pedersen og stortingspresident Dag Terje Andersen;

«Vi har sett hundre tusenvis strømme ut på gater og torg for å slutte opp om de felles verdiene som vi tror på. Det var unisont, det var ekte, og det var ikke bare knyttet til de første dages sjokk og sorg - derfor gav det håp» (Stortingspresident Andersen i NRK, 22.07.12).

Med ledere fra både samfunn og kirke ble de besøkende omsluttet av et nasjonalt sørgefellesskap,

og med rom for både smerten og håpet ble det gitt muligheter for livstolkning i vid forstand. «Til ungdommen» - en tradisjonsrik sang for både arbeiderpartiet internt og deres felles 1.mai markeringer i domkirken, fikk en sterk symbolsk betydning og ble brukt i de fleste av kirkens arrangementer.

5.2.4 Omsorgsfellesskap med fleksibilitet og stabilitet

Høymessens størrelse og form kan forstås som en respons på krisen – en sorgmarkering, tilstrømmingen av mennesker, og den nærmest spontane henvendelsen fra landets ledelse; både medlemmer av den kongelige familie, statsminister og regjering gav beskjed om at de ønsket å delta. I tillegg planla NRK tv-overføring. Endringene krevde omorganiseringer, forberedelser og ytterligere sikkerhetstiltak. Fra ansattes side ble det i forbindelse med arrangementene lagt vekt på prestekontakt, sikkerhet og å skåne de berørte, med utgangspunkt i spørsmålet «Hvem er det vi gjør dette for?» De som var direkte berørt fikk en egen tillaget spesialutgang, kirkeårets tekster ble byttet ut mot tekster til trøst fra gravferdsboken. I salme -og sangvalg ble kjennskap og tilpasning vektlagt. Som en del av å «gjøre det vi alltid gjør», ble både kollekt, liturgiske ledd og nattverd beholdt. Diakonen sier hun opplever at de liturgiske leddene kan fungere som en form å hvile i, selv om det for folk som ikke er kirkevante kan virke litt vanskelig. Deltagelse i symbolhandlingene beskriver hun som bidrag til både trøst og fellesskap;

«Selv om ikke folk kjenner hverandre, når det er mange som kommer og gjør de samme tingene, så tror jeg at en kan finne en viss trøst i det også» (Diakon i domkirken).

Presten i domkirken understreker at formen – å hvile i det kjente, «å gjøre som de pleier å gjøre» også var grunnen til at det for dem var mulig å gjennomføre gudstjenesten. Gjennom sin kombinasjon av tilpasning og å holde på de opprinnelige rammene, demonstrerte kirken både fleksibilitet og stabilitet i en situasjon som innebar et stort press, både for deres egen og omgivelsenes del.

I Høymessen og kveldsmessene fra den 24.07, er det mellommenneskelige fellesskapet og fellesskapet med Gud, konteksten for både sorg og sinne, håp og fremtid. I en bønn der opplevelsen av at mørket og det onde som har skjedd, skjuler Gud, avsluttes også denne med budskap om håp; «... likevel strekker jeg hendene mine ut i mørket. Det er nok. Om jeg faller står du, Gud!» (NRK, 24.07.11, Oslo domkirke, 2011)

Gudstjenesteinnholdet gir gjennom ord, ritualer og musikk rom for fortolkning av lidelse og tap, i sin anerkjennelse av både traumet og de menneskelige erfaringer av smerte og sorg. Ved fokus på fellesskap med Gud og mennesker, og på Gud som tar i mot smerten, leder gjennom smerten og vil gi håp, ble det pekt både på humanistiske og guddommelige meningsbærende perspektiver. Biskop Byfuglien innledet Høymessens preken med bibelteksten «La ikke hjertet bli grepet av angst. Tro på Gud og tro på meg» (Biskop Byfuglien i NRK, 24.07.11), og beskrev deretter betydningen av tilhørigheten til det samlende fellesskapet;

«I dag er vi og mange andre samlet i kirken og i andre hus, for å dele. Hva ellers skal vi gjøre? Hva ellers bærer oss igjennom? Vi trenger så inderlig å kjenne og å oppleve at vi hører til hos hverandre. Vi trenger å gråte sammen, vi trenger å bære sammen, vi trenger å dele og vi trenger å gi hverandre ly i den stormen som vi kjenner har rystet oss alle» (Biskop Byfuglien i NRK, 24.07.11).

På tross av store tap og rystelser, fortsatte Byfuglien med en oppfordring om å kjempe mot angst og resignasjon, og pekte på at det går en vei videre gjennom å kjempe for de verdiene som ble angrepet. «Hat og ondskap kan aldri overvinne barmhjertighet og kjærlighet» (Biskop Byfuglien i NRK, 24.07.11). Hun understreket at troen på Gud ikke skjermes fra smerten, og sorgen kan oppleves ulikt, men at han likevel alltid er nær og vil lede igjennom smerten. I menighetens påfølgende forbønn, ble det blant annet satt ord på sårbarheten og behovet for beskyttelse. Fremtiden, frykten, ødeleggelsene, de lidende og ensomme ble samlet i en bønn om samhold og tillit, helbredelse og forsoning.

Under nattverdseansen ble det gitt muligheter for lystenning. Mange gikk og tente lys i globene og på en plattning tillaget for lystenning på gulvet fremme i kirken. Mennesker vandret rundt, hilste på hverandre, klemte og gråt. Noen satte seg på huk ved lysteningsstedet på gulvet. Seansen var langvarig, og det var mange folk i bevegelse. Stemningen var rolig, blandet med orgelspill og blitslyder fra kameraer, og tidvis hørtes gråt (NRK, 24.07.11).

Foruten å være en konkret og fortsatt respons på menneskers søken, pågang og etterspørsel til kirken, bar kveldsmessene preg av kontinuitet i det de videreførte innholdet og budskapet fra høymessen. Tilpasning ble understreket ved at den andre uken spesielt ble tilrettelagt med tanke på ungdommer fra Norway Cup (Diakon i Domkirken, 2013). De opplevde behovene for å samles ble tatt til etterretning – omsorgen og støtten varte ved, gjennom både ord og handling. Ivaretagelsen inkluderte også kirkens ansatte og frivillige; den enkle strukturen og programmet som repetertes

gjorde det også overkommelig for dem som hadde ansvaret.

Ved bekreftelse av fortsatt opplevd sorg og mørke, og ved igjen å vise til Guds løfter om fremtid og håp, var også minnemarkeringen preget av kontinuitet. Fellesskapet ble utfordret til å slå ring rundt og omslutte de berørte, og samtidig kjempe mot at det vonde slår røtter og fører til splittelser. Siste del av evangelieteksten fra Johannes 1, 1-5 ble gjennomgående tema for Byfugliens preken: «Lyset skinner i mørket, og mørket har ikke overvunnet det» (NRK, 22.07.12). Kontrastering mellom sorg og håp, lys og mørke kan være bidrag til gjenkjenning og livstolkning, og ved å relatere både mørket, sårbarheten og håpet til Jesu kamp og seier, knyttes også her livserfaringene til en større virkelighet.

Appeller om å vise omsorg for de berørte og å bekjempe destruktive krefter i fellesskapene ble omtalt som en felles utfordring;

«Sammen utfordres vi til å kjempe for at mørkets krefter ikke skal få rom mellom oss. Mørket vil slukke fellesskapets lys, mellom alt og alle, og mellom alt og alle og Gud» (NRK, 22.07.12).

5.3 Ansattes refleksjoner over kirkens og diakoniens bidrag ved terror og terrorfrykt

Domkirkens diakon sier at bekymring rundt terrorismerelaterte temaer registreres i forbindelse med samtaler om dagsaktuelle temaer, og oppleves å ha et større fokus enn tidligere. I denne sammenheng peker presten på kirkens forpliktelse til å være sann og troverdig; å drive en jordnær praksis, snakke om alvor i liv og død, og forholde seg til også de vanskelige realitetene med et ønske om å være tilstede og bidra til hjelp. Den aktiverte dødsfrykten beskrives her som terrorfryktens kjerne. De eksistensielle perspektivene preger prestens forståelse av kirkens rolle ved terrorfrykt. Oppfordringer om å holde kirkens liv-død aspekter levende, erkjennelse av eget behov for Gud og egne livsbetingelser, samt å kjempe mot overfladiskhet oppsummeres som forutsetninger for å være i stand til å gi det kirken har å by på;

«... fordi det egentlig ikke handler om noe annet enn det som det handler om hele tiden (...) Vi skal dø, og det kan skje plutselig (...) Jeg tror at det er den... grunnen til at det blir unntakstilstand og mye frykt, er at den dødsfrykten blir så aktivert da (...) det kirken kan

gjøre er jo på en måte å holde...å ikke drive med overfladiske ting (...) men drive med ekte gudstjenester som handler om liv og død, hele tiden» (Prest i Domkirken).

«... vi skal en dag ta farvel med denne verden, på veien dit hen skal vi forsøke å være en nådig neste...» (Prest i Domkirken).

Å være en nådig neste på veien understrekes av begge, og diakonen peker her særlig på kirkens og diakoniens utfordring i å møte og ta i mot hele mennesket der det befinner seg, forankret i hvordan Jesus møtte mennesker; «At man på et vis kan prøve å møte det som vi tror finnes i mennesker, både gjennom preken og i tillegg i forbønn...» Som mulige bidrag ser hun for seg samtalegrupper som et forum for å prate om både tro og liv;

«... det kan være man bærer med seg ulik type frykt fra de forskjellige stedene man kommer fra, og noe som jeg synes er veldig viktig er ikke bare de store markeringene, men at man også har et forum der man faktisk kan komme og prate om sin frykt, og ikke nødvendigvis trenger å gå til psykolog med det, men å vite at vi også kan håndtere dette i kirken...» (Diakon i Domkirken).

Hun understreker her at diakoni er aktuell i kraft av å se, fange opp signaler og å handle; den seende omsorgen leder videre til å skape arenaer for behov som finnes. Presten viser til diakoniens viktige bidrag som en jordnær omsorgspraksis, med fellesskapsperspektiver som også inkluderer det internasjonale arbeidet; påminnelsen om ikke å isolere seg verken i nabolaget eller i Norge.

Både prest og diakon viser også til kirkens åpenhet som symbol for trygghet og ivaretagelse av hele menneskelivet, inkludert opplevelsen av frykt;

«Og dette med at man har åpent, at man kan komme hit, at en ikke stenger. For da kan en skape frykt. Hvorfor stenger kirken?» (Diakon i Domkirken).

«... kirkens oppgave er å stå her og å være her, vi trenger ikke noen bauta her ute eller noe minnesmerke, fordi kirken selv er et minnesmerke. Og det som det minnesmerke består i, er at det står der i sorg og glede og ønsker å ta i mot folk. (...) Alt det andre er praktikaliteter» (Prest i Domkirken).

Refleksjonene på bakgrunn av erfaringene etter 22. juli, preges av erkjennelsen av behov for bedre

organisering og rutiner, samt en raskere debrifing i etterkant. Begge viser de til at det i løpet av disse årene er utarbeidet en ny kriseplan. Presten beskriver hvordan hun i slike ekstraordinære situasjoner, inkludert beredskapssituasjonen fra sommeren 2014, for sin egen del får hjelp ved å finne et fokuspunkt i preteksten; «det skal vi sammen formidle». Utover dette kommer de praktiske aspektene med gudstjenesteressurser, stabsmøter og etablering av beredskapsteam. Organisering, planlegging og forberedthet balanseres likevel opp mot et jordnært ståsted overfor livets uforutsigbarhet;

«Jeg tror det er veldig dumt om vi får et samfunn der alt må være organisert på forhånd, for at det skal fungere (...) det må ikke bli sånn at folk sitter og venter på direktiver. Det som er med sånne situasjoner er at det skjer noe man ikke har kunnet forutse...» (Prest i Domkirken).

Presten uttrykker også at hun tror denne type beredskapssituasjoner vil bli noe en i større grad må forholde seg til fremover, og vektlegger at kirken bør fokusere på at det å være kristen handler om å delta for å lette det som er vanskelig;

«Hvis det ble en situasjon hvor mange mennesker var såret i Oslo sentrum og hvor det var bruk for at vi hjalp hverandre, så håper jeg at kristne bruker troen sin til å motivere seg til å stille opp» (Prest i Domkirken).

5.4 Oppsummering

Både ansatte og frivillige i Oslo domkirke ble personlig en del av dramaet som utspilte seg den 22/7. I unntakstilstanden preget av sjokk og kaos, befant de seg selv midt i en både skremmende og truende situasjon. Den diakonale mobiliseringen var dermed umiddelbart i gang, i form av å gjøre domkirken til et samlingssted for redde og rammede mennesker. Den store pågangen av mennesker krevde både praktisk organisering og medmenneskelig engasjement. Terrorhandlingenes sjokkbølger rammet både kirke og samfunn, og nærheten dem i mellom ble i domkirken illustrert gjennom en felles verdiplattform. Ved å beholde kirkens tradisjonelle grunnuttrykk og samtidig vise evner til å tilpasse seg situasjonen, vitnet arrangementene både om stabilitet og fleksibilitet. Kirken ble gjennom sitt åpne rom og ved sine muligheter for livstolkning, fellesskap og ritualisering et samlingssted for den store folkestrømmen. Ønsket om en åpen kirke som møter hele menneskets liv, fellesskaps -og nestekjærlighetsperspektiver, samt menneskers behov for både ritualisering og stillhet er i fokus i samtalen om kirkens bidrag ved terrorhendelser og terrorfrykt. Bakgrunnen er

Jesu møte med mennesker der de befinner seg, med videre implikasjoner for diakonien. De manifesteres ved en diakoni som ser og fanger opp de ulike behovene, og videre skaper en arena for disse. I tillegg understrekes alvoret i eksistensen og livsbetingelsene, med appell om deltagelse i krevende situasjoner.

6. DRØFTING

6.1 Terroren, terrorfrykten og samfunnet

Vi er et lite land som i stor grad har vært beskyttet for både politisk ufred, krigshandlinger, terroraksjoner og naturkatastrofer. Velstanden og for de fleste av oss – gode levevilkår og tillitsfullhet har i økende grad preget samfunnet i etterkrigstid, og i internasjonal sammenheng kan en slå fast at vi som nasjon befinner oss «på den grønne gren». Terroristens brutalitet den 22.07.11 oppfylder kravene i Romarheims terrorismedefinisjon; den var ikke-statlig og strategisk, den spredde frykt og innfridde ønsket om politisk oppmerksomhet, og foruten de konkrete ofrene påvirket den også indirekte hele nasjonen (Romarheim, 2012 s.1, Romarheim i NRK, 03.09.11). Bilder av det nærmest krigsherjete regjeringskvartalet, og siden desperate ungdommer som svømte fra Utøya preget nyhetssendinger og avisforsider. Den kanskje mest sjelsettende opplevelsen for de fleste av oss forut for dette, var terrorhandlingene mot USA og World Trade Center ti år tidligere. Scenene kom da som nå, rett inn i de tusen hjem. Ugjerningene i USA var knyttet til den islamistiske gruppen Al-Qaida, og selv om en kunne tillate seg å kjenne på avstand i hendelsen var det likevel et anslag mot Vesten. Hva skjer når det utenkelige rammer *oss*?

I 2010 meldte Dagbladet om 44 % som fryktet et terrorangrep mot Norge – 11 % i stor grad og 33 % i noen grad. Som nevnt uttalte Dyregrov i denne forbindelse at avsløringer av terrorplaner trolig leder til mer frykt og engstelse, men understreket samtidig at faren for å bli rammet var liten (Dagbladet, 2010). I 2011 var det mange som likevel opplevde å bli rammet. Det norske samfunn var preget av kollektivt sjokk og forvirring, i tråd med Aagedals referanser til en antistrukturell *liminal* fase (Aagedal, 2013, s. 88). Tatjana Schnell beskriver *meningskrisen* som opplevelsen av eget liv som tomt og meningsløst, og med blant annet utgangspunkt i en kritisk livserfaring knyttes den til et brudd i opplevelsen av sammenheng og kontinuitet (Schnell, 2009, s. 487). Med en mulig meningskrise så unntakstilstanden likevel ikke ut til å lede samfunnet ut i det totale kaos. Ledere i både samfunn og kirke, samt overlevende og berørte etter massakren, ble tydelige

foregangspersoner i kraft av selve krisehåndteringen og ved sammen å løfte opp verdier som samhold, demokrati, fellesskap og kjærlighet. Samholdet var i sentrum, og nye fellesskap ble etablert. Dette kan videre forstås på bakgrunn av Aagedals referanser til *communitas*, det spesielle fellesskapet som kan oppstå der de vanlige strukturene er oppløst (Aagedal, 2013, s. 88). Som nasjon var vi tilsynelatende i stand til å reise oss og gjenvinne kontrollen. Dette kan kommunisere med en *resiliensprosess* på samfunnsnivå; evnen til å tilpasse seg påkjenningene, søke å ta i mot støtte, og finne styrke, mening og håp gjennom verdier og fellesskapet (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 53).

Dyregrovs første kronikk (Dyregrov i Aftenposten, 29.07.11) beskrev gode grunner til at terrorfrykten lett kunne slå rot etter 22. juli. Tittelen «Hvordan leve med terrorfrykt?» stadfester at frykten finnes, og at den ikke nødvendigvis heller representerer en overgang. Rådet om å gjenopprette «illusjonen av usårbarhet» som fryktmestring, taler sitt tydelige språk om at det faktisk er sårbarheten som er våre sanne livsbetingelser.

Fra tiden etter 22. juli, med sommeren 2014 og vinteren 2015 som to momentum på tidslinjen, har det norske samfunn vært tett på både erfaringen av terror og medias terrorfokus. Fryktinngytende bilder og trusler har gjennom media skapt en ubehagelig nærhet til internasjonale terrororganisasjoner og terrorhandlinger. Vi er blitt oppfordret til å være våkne og i beredskap, men samtidig kjempe mot at frykten tar overhånd; det kan skje og trolig vil skje igjen, men dette er noe vi må leve med på best mulig måte. I tråd med Dyregrov, oppfordret Fugelli til å «inngå et slags samliv med faren» (Per Fugelli i NRK, 2015). Psykologien skildrer den moderate angstens og fryktens fortrinn i å bevare nettopp denne balansen. Med utgangspunkt i psykologiske forklaringsmodeller befinner terrorfrykten seg da i et skyggelandskap; med *frykt* som respons på en ytre spesifikk fare, og *angst* som en generell redsel for det ikke-reelle – noe en er redd for kan skje (Nordhelle, 2010, s. 91-93), peker det på en særlig utfordring for terrorfrykten, som kan representere både det reelle og ikke-reelle. Terrorfrykten er en diffus størrelse, men er likevel rettet mot en spesifikk ytre trussel. Hvordan mestrer vi denne mentale balansekunsten? Hva vil konsekvensene være for mennesker som i utgangspunktet har en sårbar psykisk helse, eller bærer med seg store traumer fra andre og lignende hendelser? De fleste av dem som i følge samfunnsundersøkelsen fra 2012 angav terrorfrykt, befant seg på et moderat nivå. Prosentandelen som oppgav sterk frykt for terror var noe økende men fortsatt lav (Wollebæk m.fl., 2013), men vil trolig for den enkelte ha større konsekvenser for livskvaliteten. Med dette bakteppet kan et trusselbilde av denne størrelsen trolig utgjøre et grunnlag for en opplevd kritisk livserfaring, med truende meningskrise for en mindre gruppe av befolkningen.

Fra samme tidsrom har også diskusjonen rundt overvåkning gått i samfunnsdebatten. Fra flere hold pekes det på at utviklingen går i retning av økt sikkerhet og overvåkning (Engene, 2013, s. 1, Sætre i Morgenbladet, 02-08.01.15), noe som igjen vitner om frykt og mistenksomhet, og som i sine konsekvenser kan gå på bekostning av tillitssamfunnet med livsutfoldelse og opplevelse av frihet (Wollebæk m.fl., 2011 s.9, 73-74). Det understrekes at mistenksomheten særlig kan stå i fare for å ramme mennesker med minoritetsbakgrunn (Engene, 2013, s. 8). Det multikulturelle Norge var målet for terrorhandlingene 22. juli, men i timene da dette fortsatt var ukjent, ble det meldt om en angivelig - men ikke beviselig bølge av vold og ytringer av rasistisk og hatefull karakter (Aftenposten, 28.01.12). Mange trakk et lettelsens sukk da det viste seg at gjerningsmannen var en hvit nordmann, for hvordan skulle det ellers gått? Det inkluderende flerkulturelle samfunnet, samt de målte økende positive holdningene til innvandring etter 22. juli, ble blant flere norske muslimer senere tolket som en konsekvens av at terroristen ikke var muslim. Med et økende trusselnivå fra islamistisk hold, opplever nå flere av dem å bli mistenkeliggjort (Vårt Land, 25.02.15).

Terrorfryktens kjernebudskap er å så tvil om den grunnleggende opplevelsen av- og behovet for å føle seg trygg. Kan en stole på andre mennesker? Kan en stole på landets ledelse og myndigheters beskyttelse? Er en egentlig trygg? Vil en opplevelse av et truende verdens -og fremtidsbilde kunne lede til sammenbrudd av mening, og kan meningskrisen også knyttes til terrorfrykt?

Erfaringer og undersøkelser tyder på at Norges befolkning i stor utstrekning fortsatt har grunn til å føle seg trygg; landet klarte å reise seg fra kaos og gjenvinne struktur og orden etter terrorhandlingene. Tallene fra meningsmålingene har vist at tilliten i stor grad har vært tilstede blant oss etter 22. juli. Men gjelder det også i dag, og kan vi fortsatt regne med dette i tiden fremover? Etter terroren i Paris og København, er det et motsetningsfylt bilde som tegnes i avisoverskriftene; frykten fremstilles som både økende, stabil og fallende. Forskingen ovenfor, viser til at vi som individer og samfunn naturlig nok er påvirkelige for trusler i miljø og omgivelser rundt oss; som nasjon er vi en del av en større global kontekst, med det som rører seg på godt og vondt. Opplevelsen av egen sårbarhet og trygghet vil innta individuelle variasjoner. Terrorfrykten anerkjennes fra flere hold som en reell frykt, med rot i virkeligheten. Oppfordringen videre er temmelig unison i sin formidling; veien går videre i å kjempe mot at frykten rotfestes og dominerer både på individ -og samfunnsnivå.

6.2. Kjennetegn på kirkens diakonale bidrag i etterkant av 22. juli 2011

Kirkens diakonale bidrag etter terrorhendelsene kan oppsummeres som en diakonal «massemobilisering». Det var den tjenende kirken som var virksom, i det den søkte å svare på menneskers behov i en krisesituasjon. Presten i domkirken understreket at det var viktig for dem å gjøre det de alltid gjorde. Samtidig viste de en egeninnsats og fleksibilitet, som vitnet om både offervilje og evne til å tilpasse seg det som både for samfunn og kirke må regnes som noe helt ekstraordinært – en krevende kontekst preget av krise, sjokk, sorg og unntakstilstand. Ved å beholde sitt tradisjonelle grunnuttrykk og samtidig tilpasse seg situasjonen, vil jeg hevde at kirken og diakonien var tro mot sin identitet og visjon; «... å være en bekjennende, misjonerende, tjenende og åpen folkekirke» (Kirkerådet, 2010, s. 1) og å formidle «Guds kjærlighet til alle mennesker og alt det skapte, virkeliggjort gjennom liv og tjeneste» (Kirkerådet, 2010, s. 6).

I følge Aadland er det avgjørende at kirken og diakonien utøver både selvkritikk og konsistens for å være troverdige, basert på at en handler i tråd med det en formidler i ord – «walking the talk» (Aadland, 2009, s. 65, 50-51). Men hva var det egentlig som ble sagt og gjort i denne tiden? Hvem var alle disse menneskene som henvendte seg? Hva fikk dem til å oppsøke kirken, og hva søkte de der? Disse spørsmålene ønsker jeg å gå nærmere inn på i fortsettelsen, sammen med en argumentasjon rundt påstanden om at kirkens diakoni i krisesituasjonen etter 22. juli i både ord og handling kan oppfattes som troverdig.

I tråd med teori om resiliens, kan utgangspunktet for møtet mellom domkirken og folket sies å være en menneskemengde som hadde evner til å oppsøke kirken, med kirken som igjen lot seg søke. For å kunne forstå noe om hvem de var, hvorfor de kom og hvilke behov de hadde, kan det være nyttig å se videre på både aspekter av religiøsitet, relasjon mellom kirke og samfunn, menneskers behov for tilhørighet, meningsdannelse og ritualisering og kirkens svar på dette.

6.2.1 Domkirken og de kirkesøkende

Det kan nok være urealistisk å tenke at det først og fremst var den tradisjonelle bekjennende kristne tro som samlet mennesker i kirken etter 22. juli. Med utgangspunkt i Schnells tall fra Nord-Europa i 2010, vises det totalt til en høy score på mennesker som definerer seg som religiøse eller mer eller mindre spirituelle. Undersøkelsen viste imidlertid at respondentene i kategoriene var preget av ulike oppfatninger og forestillinger rundt de to dimensjonene, og at Schnell ved å inkludere

personlighetsaspekter var i stand til å komme opp med undergrupper som igjen kunne bekrefte nærheten mellom de to (Schnell, 2012, s. 33-36). Det religiøse og spirituelle landskapet kan dermed forstås som både bredt og nyansert, og også preget av den enkeltes personlige oppfatning. Hvor de besøkende i domkirken selv ville plassert seg i et tilsvarende bilde vet vi lite om, men basert på samtids-Norge som et i økende grad sekularisert, individualisert og pluralistisk samfunn, kan vi anta at det også der fantes et stort mangfold.

Ved også å knytte den psykologiske dimensjonen til implisitt religiøsitet; det essensielle i religion med mening som kjerneaspektet sammen med det som har betydning for mennesker, lanserer Schnell sin integrative teori – sammenkoblingen av det sekulære og hellige i en felles meningsskapende funksjon. Det er her den individuelle opplevelsen av det hellige og transendente som er i fokus. Bakgrunnen er den institusjonaliserte religionens tapende terreng, som hun hevder krever en ny og bredere forståelse av religiøsitet (Schnell, 2011, s. 387-390).

Disse teoriene kan være med på å belyse både bredden og nyansene av åndelighet som mennesker bar med seg inn i kirkerommet etter terrorhendelsene. Et særlig interessant aspekt her, er møtet mellom det åndelige mangfoldet – som en slags manifestasjon av kirkens fallende posisjon – og den tradisjonelle, institusjonelle kirken; midt i et pluralistisk landskap søkte mennesker mening i det etablerte. Dette må igjen forstås på bakgrunn av et samfunn i krise, der mennesker i en unntakssituasjon generelt tenderer til å søke til de tradisjonelle institusjonene (Høeg, 2013, s. 63). Schnells referanser til Chrystal Parks perspektiver kan være relevante her, i det Park hevder at religion er sentralt i manges meningssystem, særlig når det gjelder forståelsen av lidelse og tap. På bakgrunn av dette peker hun på at implisitt religion ikke er i stand til romme de store spørsmålene og traumeerfaringene (Schnell, 2011, s. 392, 93). Danbolt og Stifoss-Hanssens forskning knytter resiliensprosessen til den eksistensielle forankringen, i kraft av å kunne relateres til noe som er anerkjent og erfart som stabilt i menneskets egen kultur – det varige, evige, hellige, overordnede og guddommelige (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 56). Den norske kirke kan med sin posisjon og historie dermed forstås som en sentral ramme for et religiøst og kulturelt samlingssted for det norske folk i krisetid (Høeg, 2013, s. 63, 64).

6.2.2 Kirken og samfunnet

Den norske kirkes tradisjoner for nærhet til både stat, folk og kongefamilie ble tydeliggjort ved krisesituasjonen 22. juli. I en samfunnskontekst preget av sekularisering, individualisering og et religiøst og spirituelt mangfold, ble en vitner til at mennesker i stor stil søkte tilflukt i kirkene landet

over. Som representant for majoritetskirken, folkekirken og nasjonalkirken og med sin sentrale beliggenhet i Oslo sentrum, fikk domkirken en spesiell stilling etter terrorhendelsene (Aagedal, 2013, s. 93-95). Selv om en kan stille seg undrende til den store pågangen, er likevel en del fakta rundt oppslutningen tilgjengelige; over en million mennesker var innom domkirken for å tenne lys, skrive bønnelapper, legge ned bamser og tegninger, sitte i stillhet, ha noen å prate med og for delta i gudstjenester med nattverd, salmesang, musikk, liturgi, forbønn og prekener (Diakon i Domkirken, 2013).

At kirken oppsøkes i både personlige og større kriser er ikke noe nytt. Her kan en igjen vise til kirkens tradisjonelle rolle og betydning i samfunnet, og da kanskje i særlig grad med utgangspunkt i folkekirkens brede kontaktflate med nærhet til mennesker i ulike livsfaser. Om enn tallene er synkende, møtes fortsatt majoriteten av folk og kirken ved begivenheter som barnedåp, konfirmasjon, bryllup og begravelser (Statistisk sentralbyrå, 2015). De store anledningene og markeringene av både glede og sorg fra livets begynnelse til livets slutt, er for mange ennå knyttet til kirkelige handlinger og ritualer. Gjennom trosopplæringsreformen har kirken også opprettholdt sin kontakt med skolen via gjensidig besøksvirksomhet, og med utgangspunkt i egen dåp gis barn i ulike aldre dermed mulighet til å bli kjent med dåpens innhold og kirkens liv og lære.

Kirken har til alle tider også bidratt med omsorgsarbeid i ulike krevende livssituasjoner, delvis i kraft av ulike institusjoner og organisasjoner, i tillegg til å inneha en stadig mer omfattende rolle i sorg -og krisearbeid. (Kirkerådet, 2010, Stifoss-Hanssen, 2009) Som verdi -og trosfellesskap er den tett på sivilbefolkningen og tett på livet med alle dets fasetter.

I forbindelse med terrorhandlingenes den 22. juli understreker Høeg at samlende symboler, verdier, mening, tro og fellesskap, med sine tilsynelatende både trøstende og forenende krefter, på en helt spesiell måte ble synlig i denne situasjonen; Fra kirkelige -og nasjonale ledere, samt fra berørte av terrorhandlingene, ble ord som tro, håp, kjærlighet, samhold, solidaritet og fellesskap løftet frem. Felles ritualer ble tatt i bruk fra både religiøst og sekulært hold (Høeg, 2013, s. 63, 64). Kirken og samfunnet fikk en felles plattform i det de gjennom ord og handling kunne stå sammen i troen på menneskets kapasitet til det gode, og i kampen mot de destruktive kreftene – en kamp som kan gir assosiasjoner til samholdet under andre verdenskrig, vårt forrige nasjonale traume. Det samlende og brobyggende felleskapet preget av ritualisering, gav rom for meningsdannelse og resiliens for samfunnet preget av liminalitet.

Med utgangspunkt i en forståelse av at terrorhendelsene kunne gi utslag i en meningskrise i

befolkningen, vil jeg her vise til Schnells meningskilder som rommer selvtransendens og orden. Det menneskelige behovet for å skape mening i en kritisk situasjon, kan forstås som den underliggende drivkraften. De ulike kildene som favner både eksplisitt religiøsitet, spiritualitet, samfunnsengasjementet utover egen individualitet og selvaktualisering, moral, verdier, tradisjon og praktikalitet, (Schnell, 2009, s. 488) kan slik jeg ser det oppsummere både søken etter det kjente, trygge og etablerte, de samlende symbolene og verdiene, behovet for å markere solidaritet og behovet for noe utenfor seg selv. Kirken ble for mange også et sentrum for meningsdannelse, i det den trolig kunne oppfattes som målbærer av disse ulike dimensjonene.

6.2.3 Kirkens og diakoniens menneskesyn i praksis

Plan for diakoni understreker at nestekjærligheten omfatter hele mennesket og at likeverd, verdighet, respekt, barmhjertighet og omsorg gjenspeiles i gjensidigheten (Kirkerådet, 2010 s. 7, 9).

Understrekelse av gjensidigheten i omsorgen, er en synliggjøring av bevisstgjøring av -og motstand mot asymmetri i relasjoner. Gjensidigheten i form av likeverd og felles erkjennelse av sårbarhet er grunnleggende for diakonien (Jordheim, 2009, s. 13, 14), og ved krisesituasjoner som denne blir det særlig tydelig at vi som sårbare mennesker lever under de samme skjøre livsbetingelse. Med dette utgangspunktet gir det her likevel mening at det først og fremst er den aktuelle kontekst som må være retningsgivende for diakoniens handlingsuttrykk. I denne situasjonen var noen mer berørt og rammet enn andre, og det krevdes også at noen i større grad enn andre måtte yte omsorg. Den opplevde nøden fordrer blikk som ser, reflekterer og tar et spesielt ansvar i å handle. I konteksten av kirkens krise -og katastrofearbeid, omtaler Stifoss-Hanssen diakonale handlinger som «... forpliktelsen til å se vår neste og hennes behov...» (Stifoss-Hanssen, 2009, s. 171). At diakonien retter seg mot konkrete handlinger mot mennesker i nød, utelukker ikke verken erkjennelsen av gjensidighet og likeverd, eller den allmenne diakonien som en del av omsorgsfellesskapet (Jordheim, 2009, s. 13, 14).

Nissen oppsummerer menighetsdiakoniens hovedoppgaver og kjennetegn i besøkstjenesten som gjenspeiler diakonens vilje til å gå ut, oppsøke og være nær mennesker i nød, og i gjestfriheten som den åpne invitasjonen inn i fellesskapet (Nissen, 2008, s. 118). Jeg vil hevde at domkirkens diakoni i denne tiden var preget av begge deler. Domkirkens diakon understreket i intervjuet nærheten til menneskene på både utsiden og innsiden av kirken, som en del av kirkens og diakoniens vesen.

Å tjene, vise omsorg og å være medmennesker i virksom kjærlighet, satte preg på både ord og handlinger i domkirken. De ansatte hadde selv befunnet seg i en truende og presset situasjon, og

skulle i tillegg forholde seg til et stort hav av mennesker i sjokk og sorg. Pågangen var overveldende og til dels kaotisk, og krevde innsats med hensyn til organisering, mobilisering av menneskelige ressurser og sikkerhetstiltak. Fokuset var på å holde kirken åpen og å gjøre det de vanligvis gjør, knyttet til spørsmålet; hvem er det vi gjør dette for? De som var direkte berørt ble sikret en egen utgang under høymessen for å ha fri vei ut og for å bli beskyttet mot pressen. I salmevalg var det lagt vekt på gjenkjennelse og kontekstuell tilpasning, kirkeårets tekster ble byttet ut mot tekster fra gravferdsboken og forbønnene ble utformet i tråd med katastrofesituasjonen. Daglige kveldsmesser ble etablert som et svar på etterspørsel og uttalt behov fra folkemassene og kveldsmessene ble den andre uken særlig tilpasset ungdom i forbindelse med Norway Cup. Barna fikk etterhvert sitt eget hjørne i kirken, der de kunne legge fra seg bamser og sitte og tegne. I tillegg til å holde på rammene, viser også disse konkrete tilretteleggelsene at omsorg for både enkeltmennesket og fellesskap var i hovedfokus i den kritiske situasjonen.

Hva var det så det ble inviterer inn til? Noe av det første som møtte de besøkende gjennom messene og den åpne kirken, var det fysiske kirkerommet preget av kirkelige symboler, bilder, lys, og kirkelige ritualer. Diakonen omtaler den åpne kirken som et tilgjengelig «hellig rom». Bønner, prekener, bibeltekster, salmer, ritualer og musikk søkte å møte hele mennesket i det de favnet både sjokket og sorgen, sinnet og frykten, trøsten og omsorgen, og håpet og fremtidsstroen. De tydelige klageperspektivene kan være et bidrag til fortolkning av lidelse, tap og opplevelse av meningskrise i det de setter ord på og anerkjenner den opplevde smerten og sårbarheten (Løhland, 2008, s. 36, Myhre, 2004, s. 149); Det ble understreket at Gud tar i mot både klagen og sorgen, og at han som «livets og håpets Gud» alltid er nær med sin omsorg (Kvarme i NRK, 24.07.11). Ved samtidig å løfte frem håpsdimensjonen knyttet til medmenneskelighet og nestekjærlighet, og fellesskap med Gud og mennesker, ble det også pekt på meningskilder knyttet til både vertikal og horisontal selvtransendens (Schnell, 2009, s. 488).

Arrangementene var for øvrig preget av de ulike liturgiske leddene. Som en del av «å gjøre det vi alltid gjør», ble blant annet både fredshilsen, offer og nattverd opprettholdt. Rammene, med det diakonen fremhever som liturgi «å hvile i», kan på bakgrunn av tradisjon tolkes som meningsbærende i tråd med orden som kilde til mening i livet (Schnell, 2009, s. 488).

Minnegudstjenesten året etter bar mange av de samme elementene fra det foregående årets høymesse. Gjennom prekenen ble skildringen av mørket knyttet til terrorhendelsen og lyset til ord og eksempler på kjærlighet, samhold og verdighet i etterkant av terrorhendelsene. Videre ble mørket

knyttet til Jesu egen kamp mot ondskaben, og lyset til Jesus - verdens lys som seiret over døden, og til skaperguden som skapte lyset (Biskop Byfuglien i NRK, 22.07.12). Det smertefulle året ble oppsummert, og løftet inn i en større virkelighet med håp – noe som også kan lede an til verdifull livstolkning i det metaforene foruten å skildre det menneskelige, også skaper forbindelse til en høyere makt og det transendente. Kraften i fellesskapene løftes særlig frem denne dagen, og det samme gjør oppfordringen om å ta ansvar for hverandre. På mange måter er det både vertikal selvtransendens og den allmenne diakonien som skildres i Byfugliens oppfordring om at fellesskapet forplikter til å omslutte de berørte med medmenneskelighet, og samtidig kjempe mot at det vonde slår rot og fører til splittelse.

6.2.4 Kirken som fellesskap – Koinonia og communitas

Fellesskapsperspektivet har til alle tider vært sentralt i kirkens historie og liv. Treenigheten kan betegnes som fellesskapets utgangspunkt, og som skapt i Guds bilde til fellesskap i gjensidig avhengighet, med dåpen som gir del i både det verdensvide kirke -og nattverdfellesskap (Kirkerådet, 2010, s. 9, 11), kan dimensjonen sies å gjennomsyre kirkens og diakoniens horisontale og vertikale bevegelse. Samhold, fellesskap og solidaritet var tydelige fellesnevner i både ord og handling, i kirken og i samfunnet forøvrig etter terrorhandlingene. Som en rammet nasjon søkte vi sammen i ulike fellesskap og markeringer, og vi holdt vi frem og gav vår støtte til det flerkulturelle samfunnet. Kirken ble et senter for fellesskap, meningssøken, trøst og kanskje også beskyttelse. Det trøstende fellesskapet sto sentralt i Messen for sorg og håp den 24.07.11, i tillegg til under de andre arrangementene. Med fellesskapet som utgangspunkt, satte Byfuglien innledningsvis ord på det sterke behovet for felles tilhørighet i denne situasjonen;

«Vi trenger så inderlig å kjenne og å oppleve at vi hører til hos hverandre. Vi trenger å gråte sammen, vi trenger å bære sammen, vi trenger å dele og vi trenger å gi hverandre ly i den stormen som vi kjenner har rystet oss alle» (Biskop Byfuglien i NRK, 24.07.11).

Ordene vi, sammen, samlet og hverandre, går for øvrig hyppig igjen gjennom begge gudstjenestene, som en kontinuerlig bekreftelse av fellesskapet og den gjensidige tilhørigheten. Ved at biskopen innledningsvis skildrer tilhørigheten til -og stoltheten over landet og samtidig understreker at fellesskapet var samlet for å minnes de døde og for å be for de berørte, ledelse og nasjon, trer det frem et bilde av et nasjonalt omsorgsfellesskap. Trøsten søkes hos Gud og i det mellommenneskelige fellesskapet. Disse sterke fellesskapsmarkørene kan forstås som meningsskapende i det de henviser til både vertikal og horisontal selvtransendens, orden, velvære og relasjoner som kilder til mening i

livet. I tillegg rommer det også aspektene av det Schnell omtaler som viktige kjernekriterier for mening; tilhørighet, betydning, retning og sammenheng. Ved meningskildene velvære og relasjoner, blir fellesskapet løftet frem med sitt potensiale for å representere glede over livet, forbundet med trøst, kjærlighet, omsorg og oppmerksomhet (Schnell, 2011, s. 391, 392, Schnell, 2009, s. 488).

Domkirkefellesskapet var på mange måter grensesprengende og mangfoldig, i det det trolig samlet mennesker med ulike referanserammer for tro og liv. Nettopp derfor kan det også evne å utgjøre et symbol på «mennesket skapt til fellesskap» (Kirkerådet, 2010, s. 9).

Fellesskapsdimensjonen knyttes også sammen med ritualisering, i det Høeg omtaler som behovet for å forenes med samlende symboler;

6.2.5 Ritualisering, liminalitet, resiliens i en diakonal-kirkelig forståelsesramme

Mange har beskrevet den spesielle atmosfæren som rådet i landet, og i særlig grad i hovedstaden i tiden etter terrorhendelsen. De ansatte i domkirken skildrer den ekstraordinære stillheten, det åpne samfunnet, takknemlighet og samholdet som sterke opplevelser. Unntakstilstand med antistruktur preget samfunnet i sin helhet og var også betegnende for kirkens møte med den store folkemengden (Agedal, 2013, s. 88). De nye kommunikasjonsformene og fellesskapene i domkirken, var foruten det usedvanlig store fellesskapet av mennesker preget av at folk tok i bruk og etterspurte ritualer. Hvilken betydning hadde ritualene for de kirkesøkende, og hvordan kan en forstå den omtalte «masseritualiseringen» knyttet til 22. juli? Danbolt og Stifoss-Hanssens referanser til rituell og symbolsk atferd som dypt menneskelig, kan utgjøre en tolkningsramme her (Danbolt og Stifoss-Hanssen, 2014, s. 53). Aagedals vektleggelse av sorgritualenes betydning i å gi hjelp til både å uttrykke følelser og å fortolke et tap (Aagedal, 2013, s. 87), gir mening til dette bildet, og det kan ytterligere utvides ved det som omtales som handlingens muligheter til å gi opplevelse av resiliens, mestring og psykisk beskyttelse – en bevegelse fra kaos mot mening og orden. Det pekes på at bakgrunnen er den aktuelle traumeerfaringenes potensiale til å innebære et sammenbrudd av mening (Danbolt og Stifoss-Hanssen, 2014, s. 53, 54, Aagedal, 2013, s. 87).

I forbindelse med Danbolt og Stifoss-Hanssens analyse av høymessen den 24.07.11, ble det vist til at det gjennom gudstjenesten på flere ulike måter ble gitt rom for meningsdannelse, deltakelse og innlevelse, som igjen er viktig for deltakernes sorgmestringen (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 54-56). Domkirkens diakon ser på lystenningen som en individuell symbolhandling som kunne romme trøst og håp, men omtaler også fellesskapsdimensjonen i

handlingene som kilde til kollektiv trøst. Ritualisering som rommer opplevelse av fellesskap og samtidig kan erfares som en meningsfull individuell handling, kan dermed også knyttes til både vertikal og horisontal selvtransendens, orden, velvære og relasjoner (Schnell, 2009, s. 488). Utover den storstilte ritualiseringen med lystenning, bønnelapper og nattverd, påpeker diakonen at det for mange av de som søkte den åpne kirken, tilsynelatende var viktigst å bare være i rommet. Kanskje kan dette forstås på bakgrunn av «sensory pageantry»; det visuelle og vakre som kirkerommet rommer, kan også gi betydning i rituell forstand ved ritualer med uttrykk utover ord (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 56).

6.3 Kirkens diakoni i møte med terrorfrykten

Kan kirkens erfaringer av å være et diakonalt rituellet rom og et sentrum for fellesskap, mening, trøst, omsorg og beskyttelse i denne konkrete krisesituasjonen, videre være et bidrag til å møte menneskers søken etter mening, håp, livstolkning og fellesskap i en samfunnskontekst med økende terrortrusler og terrorhandlinger? Er det kun i omfattende krisesituasjoner og unntakstilstander at kirken kan representere et meningsbærende stor-fellesskap?

Det levner liten tvil om at krisetilstanden etter 22. juli satte sitt helt spesielle preg på både samfunn og kirke, og relasjonen dem i mellom. Dette kan forstås på bakgrunn av terrorhandlingenes rystende karakter og konsekvenser, det norske samfunns -og Den norske kirkes rolle, identitet og historie, samt teoretiseringene rundt mening, meningskrise, liminalitet, ritualisering og resiliens. Konkrete og målbare tegn på at kirkens rolle var av varig større betydning for mennesker etter denne tid, ville vært økninger i blant annet både gudstjenestedeltakelse og medlemstall. Siste offentliggjøring fra Statistisk sentralbyrå for 2014, viser fallende tall, ved unntak av en økning på 0,6 % på deltakere per gudstjeneste. På tross av lite støtte i tall, vil jeg likevel hevde at Den norske kirke – her representert ved domkirken, i denne situasjonen viste en troverdighet som meningsbærende institusjon, som gir muligheter for fortsatt å være et bidrag mot truende meningskriser, relatert til både terrortrusler, terrorhandlinger og terrorfrykt.

For fortsatt å være troverdig, kreves det at det fremdeles er samsvar mellom det kirken og diakonien sier og står for, og det den gjør.

6.3.1 En troverdig kirke i et teologisk og eksistensielt perspektiv – «Fragile beauty under assault»

Utgangspunktet for en troverdig kirke og diakoni, kan hevdes å være en forankring i troskap mot kirkens oppdrag, den kristne tro og bekjennelse og i det kristne menneskesynet.

Det kristne menneskesynets erkjennelse er at mennesket er gudbilledlig og uendelig verdifullt, og samtidig skjørt og utilstrekkelig. Alt det skapte preges av dobbeltheten som rommer både det gudommelige og det sårbare, er videre kilde til forståelsen og livstolkning av livets både gode og vonde erfaringer. For at kirkens diakoni i både oppdrag, tro og menneskesyn skal kunne være troverdig i et trusselklima, er det viktig at den snakker sant om troen og livet, og at ord og handlinger er forankret i disse perspektivene. I alt dette kan det skapes behov for Aadlands perspektiver av selvkritikk og samfunnskritikk (Aadland, 2009, s. 51), da både kirke og samfunn er feilbarlige størrelser.

Å snakke sant om troen og livet innebærer også erkjennelsen av at vi som mennesker er sårbare. Vi trenger å vite at sårbarheten er dypt menneskelig, og at den også gjør oss avhengige av hverandre og det omsluttende fellesskapet preget av nestekjærlighet. Mellomkirkelig råd for Den norske kirke peker som tidligere nevnt på sårbarheten som et uunngåelig kjennetegn ved det menneskelige, og holder i dette frem et dobbelt aspekt; Den gjør at vi trenger beskyttelse, og er samtidig grunnlaget for medmenneskelighet med etisk evne og ansvar. Den diakonale dimensjonen trer også tydelig frem i det det hevdes at sårbarheten fordrer «en åpenhet som setter mennesket i stand til å gjenkjenne den andres smerte som sin egen, og påta seg ansvaret for å lindre den annens nød» (Mellomkirkelig råd, 2000 s. 11).

Sannheten om livet er også at noe eller noen kan ramme en. Livet i troen på Gud har heller ingen garanti mot hverken personlige eller nasjonale kriser, lidelser og katastrofer. Å komme til rette med denne usikkerheten, vil også være i tråd med samfunnspsykologiens råd om å inngå et slag «samliv med faren». Sårbarheten, behovet for beskyttelse og en poengtering av at en heller ikke som kristen er beskyttet mot det vonde, ble understreket fra domkirkens prekestol etter 22. juli. I forbindelse med terrorangrepene 22. juli, ble begrepet 'ondskap' brukt av representanter for både kirke og samfunn. Så langt det er meg bekjent, er dette en heller sjelden ordbruk utenfor religiøse rammer. Det ble av enkelte hevdet at det mørke i handlingene var så dypt at det overgikk selve aktøren for handlingene. Hvordan forstå dette? Og hvordan forstå ondskaper og onde handlinger i sin helhet? Spørsmålene er for komplekse til å behandles her, men tradisjonelle teologiske perspektiver og tolkninger peker på lidelsen, døden og ondskaper - i og utenfor oss selv, som en del av en fallen,

såret og ennå uforløst verden.

Døden er i sin ytterste konsekvens et symbol på vår sårbarhet, og i tråd med «terror management theory» menneskets dypeste kilde til opplevelse av grunnleggende og vedvarende trussel, med dødsfrykten som den kraftigste motivatoren for eksistensen (Hogg and Vaughnan, 2014, s. 307). I samtale med presten i domkirken, beskrives den aktiverte dødsfrykten som selve terrorfryktens kjerne. Hun hevder at nettopp dette er grunnen til at hun ønsker en kirke som tar denne dimensjonen inn over seg, og er forberedt på situasjoner som berører terrortrusler, terrorhandlinger og terrorfrykt;

«... fordi det egentlig ikke handler om noe annet enn det som det handler om hele tiden (...)
Vi skal dø, og det kan skje plutselig.» (Prest i Domkirken)

Erkjennelse og aksept av livets sårbarhet, menneskets utilstrekkelighet og også døden og mørket er perspektiver som kan legge et grunnlag for å svare på menneskers eksistensielle søken. Budskapet formidler noe ærlig og erfarbart om livet og livsbetingelsene, og kan også bidra til en tolkningsramme for menneskets lidelse, klage og frykt – inkludert opplevelsen av en verden truet av kaos og mørke.

Om perspektivene ovenfor blir stående alene, kan de tegne et noe dystert bilde av eksistensen i sin helhet. Sårbarheten og de skjøre livsbetingelsene er ikke hele sannheten om mennesket. Å snakke sant om troen og livet forankret i det kristne menneskesynet, gir like fullt et utgangspunkt for å inkludere mening, håp, glede og fremtidstro. Både viljen og kapasiteten til det gode er også sterke menneskelige gudgitte motivatorer, noe som særlig ble løftet frem under både høymessen og minnegudstjenesten; midt i mørket var der mange eksempler på både barmhjertighet og nestekjærlighet. Det ble også understreket at Gud er nær og leder gjennom smerten – en kilde til håp, trøst, mening som peker på en vei videre fra sorgen. I det å møte hele menneskets liv, utfordres kirkens diakoni til å både sette ord på, se og handle i tråd med det Mellomkirkelig råd beskriver som sårbarhetens dobbelthet.

Schnells perspektiver på spiritualitet og religiøsitet, den integrative teorien og meningskildene, samt dimensjonen av ritualisering som normal menneskelig atferd, kan gi verdifulle bidrag i å forstå bredden og dybden i menneskers åndelighet og meningssøken. Med et ønske om å møte «det som en tror bor i mennesker» (Diakon i domkirken), er det viktig at kirkens diakoni gjør seg kjent med og møter mangfoldet i menneskers åndelighet, og menneskets ulike kilder til mening i livet. Kirken og det kristne fellesskapet kan gjennom det Schnell viser til som tilhørighet til en kosmisk og sosialt

større virkelighet, betydning til livet i sin helhet, sammenheng på bakgrunn av eksistensiell livsfilosofi, og retning i form av verdier, bud og normer bidra til meningsfullhet (Schnell, 2011, s. 391, 392). Med denne forståelsen av kirkens og fellesskapets potensiale for meningsdannelse, utfordres kirken og diakonien både på evne til å inkludere og anerkjenne den enkelte med sin tolkning av liv og mening, samt på troskap mot formidling av en overgripende meningshorisont forankret i den kristne tro. Kanskje kan også kirkens troverdighet styrkes ved nettopp å tre tydelig frem i et uklart og mangetydig åndelig landskap?

Det kristne menneskesynet fastholder troen på mennesket som unikt, elsket og villet av Gud. Menneskeverdet er ukrenkelig, og vi er skapt i kjærlighet til fellesskap med Gud og hverandre. I tråd med Victor Frankels teori om 'unconscious religiosity' kan all åndelig lengsel og søken dermed forstås som en iboende lengsel etter å forenes med skaperen og det skapte, og all søken etter mening kan dypest sett forstås som en søken etter Gud (Schnell, 2011, s. 391, 392). Evner kirkens diakoni å holde frem sin forståelse av menneskets identitet og den kristne tros dypeste sannheter i en sekularisert, individualisert og pluralistisk samfunnskontekst? Hvilke muligheter for livstolkning er det kirken vitner om, og hvilke svar gis i møte med de store spørsmålene rundt liv, død, mening i livet, og ved opplevelse av meningskrise og dødsfrykt?

6.3.2 Omsorgstjenesten som kamp for rettferdighet, nestekjærlighet og inkluderende fellesskap

Som kirkens omsorgstjeneste og evangeliet i handling, er diakonien kirkens kroppsspråk som uttrykkes gjennom nestekjærlighet, inkluderende fellesskap og kamp for rettferdighet. Plan for diakoni presiserer at den virksomme tro stiller spørsmålene; Hvem er min neste? Hva vil du jeg skal gjøre for deg? (Kirkerådet, 2010, s. 9) I tillegg vil jeg i tråd med sognepresten føye til spørsmålet – Hvem er det vi gjør dette for?

Det aktive engasjementet og arbeidet for meningsfulle liv og fellesskap, velger jeg her å tolke i rammen av det diakonale kampaspektet; Kampen for rettferdighet i kraft av motstand mot at terrorfrykten og fremmedfrykten får slå rot, og en kamp for mangfoldige og anerkjennende fellesskaper der mennesker kan finne mening, håp og livstolkning i en samfunnskontekst som kan oppleves truende. Dette innebærer å kjempe mot det som splitter både individ og fellesskap; etablering av fiendebilder, mistenksomhet og frykt, som potensielt kan lede inn i meningskrise. «La ikke hjertet bli grepet av angst», ble det formidlet fra domkirken den 24. juli. I prekenen ble det også oppfordret om å kjempe mot angst og resignasjon, etterfulgt av en påstand om at «hat og

ondskap aldri kan overvinne barmhjertighet og kjærlighet» (Biskop Byfuglien i NRK, 24.07.11). Minnegudstjenesten året etter pekte på Guds løfter om fremtid og håp, og håpene som ble tent ved ungdommenes protester. Kampaspektet settes ord på gjennom prekenen;

«Sammen utfordres vi til å kjempe for at mørkets krefter ikke skal få rom mellom oss. Mørket vil slukke fellesskapets lys, mellom alt og alle, og mellom alt og alle og Gud» (Biskop Byfuglien i NRK, 22.07.12).

Kampen kan også identifiseres gjennom presten i domkirkens oppfordring; kirken bør formidle et fokus på kristen nestekjærlighet som deltagelsen for å lette det vanskelige. Å være en nådig neste kan koste for både individ og fellesskap. Kampen utfordrer, men kan i sin unngåelse av det lettvinde og overfladiske også bidra til motivasjon og mening. I studiet der Schnell utforsker korrelasjonen mellom velvære og mening i livet, fremgår denne som lavere enn forventet. Konklusjonen er at det meningsfulle livet ikke utelukkende kan knyttes til positive følelser, og fordrer i følge Schnell dermed en bredere forståelse som «a life lived well» (Schnell, 2009, s. 496). Dette kommuniserer også med forståelsen av vertikal og horisontal selvtransendens som kilder til mening.

Kampen kan også dypest sett forankres i det kristne menneskesynet; skapt av Gud - til fellesskap med ham og hverandre. Kampen er her å holde frem menneskeverdet og livets hellighet og ukrenkelighet i en verden der meningskrisen truer, med budskapet om at menneskets identitet og verdi har sin dypeste tilhørighet hos Gud.

Diakoniplanen understreker at kirken og diakonien er en del av samfunnet både lokalt, nasjonalt og internasjonalt, og også en del av den verdensvide kirken. Nestekjærligheten og fellesskapet strekker seg dermed fra den lokale kirkedøren, til å favne det konkrete lokalsamfunnet og det internasjonale verdens -og kirkesamfunnet. Det globale perspektivet blir særlig utfordret ved samtidens trusselbilde, og ved terrorfrykten med grobunn for mistenkeliggjøring av asylsøkere, innvandrere og mennesker med minoritetsbakgrunn - i særlig grad muslimer. Nissens oppfordringer av å ta seg av flyktninger og fremmede, forankret i både menneskets gudbilledlighet og Det gamle og nye testamentet, aktualiseres særlig ved det han peker på som en svikt i den offentlige omsorgen for nasjonsfellesskapet, som tenderer til å ville beskytte samfunnet mot «de fremmede».

Diakoniplanen peker også på at et viktig perspektiv og mål for kirkens diakoni, er å stå sammen med lokalmiljøet om å ivareta de grunnleggende verdiene. I etterkant av 22. juli var omsorgen og hjelpen også sterkt representert av stat og sivilsamfunn; det var ikke bare kirken, men samfunnet i

sin helhet som var handlende. Engasjementet i og rundt domkirken var også preget av samarbeid på tvers av kirke og samfunn. I vinter ble det som en solidaritetsmarkering slått ring rundt synagogen i Oslo. Initiativtakerne var unge muslimer som ønsket å vise sin støtte til den jødiske befolkning i Norge, etter terrorangrepene i København der også en jødisk mann ble drept utenfor synagogen (Nettavisen, 21.02.15). Flere steder i verden har det blitt utført lignende symbolhandlinger, for å markere solidaritet med mennesker av annen trosretning som har blitt gjenstand for krenkelser og overgrep. Ved minnemarkeringen i Oslo domkirke i 2012, innledet biskop Kvarme med at vi nå på ny slo ring rundt ofrene og de berørte etter terroren. Å slå ring rundt noen kan vitne om et ønske om å vise omsorg, og også beskyttelse av menneskets sårbarhet.

Diakoniens kall er spesielt å være nær den som lider, og lidelsen har som kjent mange ansikter. I denne sammenhengen kan den manifesteres i den som opplever seg tynget av frykt for nye terrorhandlinger og et truende verdensbilde, og i den som selv er merket av terrorhandlingers konsekvenser og som lider under stigmatiserende blikk og fremmedfrykt. Hvordan kan vi som kirke og samfunn sammen slå ring rundt de som til enhver tid har et særlig behov for omsorg og beskyttelse – de redde og de rammede? Hvordan kan en jobbe sammen for å fremme det flerkulturelle fellesskapet? Kan kirkens fellesskap sies å være mangfoldig, anerkjennende og inkluderende, med tanke på at de også evner å inkludere mennesker med minoritetsbakgrunn?

6.3.3 Menneskets meningssøken i lys av ritualisering og resiliens

Ritualisering og symbolbruk i den norske befolkning i forbindelse med 22/7, kan forklares på bakgrunn av terrorhandlingene med en påfølgende nasjonal krise. Å tenne et lys har vært beskrevet som en håpshandling, og det er grunn til å tro at en søken etter håp og mening også vil være motiver ved terrorfrykt. Den økende trenden med ritualbruk, kan sammen med et i stadig større grad åpent kirkerom også gi muligheter for å håndtere den «stille krisen» eller bekymringen, som terrorfrykten kan bære med seg. Ritualisering er beskrevet som kilde til mestring og psykisk beskyttelse - også inkludert mestring av dødsfrykt. I kraft av å representere meningsskapende symbolsk atferd, knytter Danbolt og Stifoss-Hanssen ritualiseringen til resiliens (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 53-54). Om opplevelse av sårbarhet og dødsfrykt kan sies å være hovedelementene i terrorfrykten, vil det være sannsynlig at ritualisering også kan være et bidrag til meningsdannelse og resiliens ved terrorfrykt. Den individuelle symbolhandlingen vil i seg selv kunne ha en meningsbærende funksjon, og i tillegg kan også kollektive ritualiseringer bidra til mening gjennom sin fellesskapsdimensjon (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 53-54).

Kirken og kirkens symboler og ritualer har også en tydelig forankring til det transendente, med mening som peker utover seg selv – skaperguden som selv ble menneske og som ønsker fellesskap med sine skapninger. Med ritualisering som uttrykk for vanlig menneskelig atferd (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 53), kan kirken også her være en arena for både livshjelp, troshjelp og meningssøken. Stifoss-Hanssens omtale av tilrettelegging av ritualer som diakonale handlinger, ut i fra «... forpliktelsen til å se vår neste og hennes behov» (Stifoss-Hanssen, 2009, s. 171), kan med dette peke på at kirkens ritualisering også er en del av dens omsorgstjeneste. Som omsorgstjeneste og evangeliet i handling, vil kirkens diakoni være rettet mot den konkrete uforbeholdne handling for nesten, som igjen er forankret i Guds skapelse og Jesu liv. Ved å legge til rette for ritualisering som livshjelp, kan diakonien knyttes til både det dypt menneskelige og behovet for noe utenfor seg selv, med fellesskapet med Gud og hverandre som den overbyggende forståelsesrammen for meningssøken. Med dette bakteppet og med utgangspunkt i Frankls forståelse av meningssøken som en iboende draging mot Gud (Schnell, 2011, s. 391), kan resiliens - som evnen til å søke noe som lar seg søke (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 56) slik jeg ser det også i sin ytterste forstand vise til en gudsrelasjon. Kirkens diakoni kan dermed gjennom tilrettelegging for ritualisering, vitne om Gud som overordnet mål for mening og resiliens.

Menneskers forhold til ritualisering vil trolig være varierende. Med utgangspunkt i at terrorfrykten kan oppleves å ha sine røtter i en trussel fra omgivelsene, kan det også gi mening å vise til et inkluderende og støttende fellesskap med muligheter for samtaler om liv og tro, som kilder til både mening og resiliens. 'Terror-management theorys' henvisninger til dødsfrykt som motivator for gruppedannelse - med hensikt å redusere frykten, peker på fellesskapets bidrag både i kraft av dens symbolske -og sosiale dimensjon; «... they feel immortal, and positive and excited about life» (Hogg and Vaughnan, 2014, s. 307). Den sosiale fellesskapsdimensjonen vektlegges også i Schnells kilder til mening i livet, knyttet til domenet velvære og relasjoner (Schnell, 2009, s. 488), og igjen i resiliens som prosess, der fellesskapet med sine verdisystemer kan være bidrag til mening, styrke og håp (Stifoss-Hanssen og Danbolt, 2014, s. 54).

«Normal fungering under unormale forhold» som en av kjernene i resiliens (Borge, 2010, s. 11), kan i denne konteksten tolkes som et mål i tråd med samfunnspsykologien – en bearbeidelse av terrorfrykt, og motstand mot at terrortrusler og opplevelsen av et truende verdensbilde fører til at frykten tar overhånd. Konkrete bidrag mot resiliens kan i så fall være diakonens referanser til samtalegrupper, og en diakoni preget av omsorg og verdighet som søker å ta i mot hele livet og «det som vi tror finnes i mennesker» (Diakon i Domkirken). Her understreker hun at både den åpne kirkedøren, preken og forbønn kan ha muligheter for å formidle en trygghet, og tilliten til at Gud er

tilstede gjennom alt som hender. Borges vektlegging av at det i resiliens ikke ligger en unngåelse, men derimot en mestring av en utfordrende tilværelse (Borge, 2010, s. 11), kan også knyttes til kampaspektet omtalt i avsnitt 6.3.2. Dette kan kommunisere med både presten i domkirkens refleksjoner rundt den handlende nestekjærligheten med fokus på å lette det som er vanskelig – ikke dra seg unna det, og Schnells beskrivelse av «a life lived well» (Schnell, 2009, s. 496). Å lette det som er vanskelig er basert på både handling og ord og en konsistens mellom disse; å snakke sant om troen og livet – peke på menneskets livsbetingelser og sårbarhetens dobbelthet, og å arbeide for et fellesskap som «slår ring» rundt den som har behov for beskyttelse, vil være sentral i diakoniens møte med terrorfrykt. Aktiv omsorgshandling understrekes også ved domkirkens konkrete arbeid for å bedre organisering og beredskapsplan ved nye eventuelle beredskapssituasjoner. Ved samtidig å løfte frem perspektiver som formidler kamp mot terrorfryktens konsekvenser, kan kirkens kontekst slik jeg ser det, i kraft av sitt budskap og rom for ritualisering - gjennom både støtte og utfordring forstås som fremmede for både meningsdannelse og resiliens.

7. KONKLUSJONER OG OPPSUMERENDE BETRAKTNINGER

Oppgavens hensikt har vært å peke på mulige sammenhenger mellom diakoniens rolle og bidrag i etterkant av terrorhendelsene i 2011, og dens rolle og potensielle bidrag i en samtid med terrortrusler og terrorfrykt. Situasjonene er i seg selv ikke sammenlignbare, men har slik jeg ser det likevel noen fellesnevner i sin tematikk; terrorismens uforutsigbarhet som kilde til frykt og mistillit, med kirken som mulig arena for fellesskap, håp og mening. Begrensninger ved oppgaven er helt klart perspektivenes ensidighet, først og fremst i å representere kirkens ståsted. Med et utvalg på to respondenter er i tillegg mangfoldet her begrenset. På tross av dette opplever jeg at erfaringer og betraktninger som kommer frem gir verdifulle bidrag til å kunne si noe om hva kirkens diakoni var i en krisesituasjon, og hvem den kan være i et mer diffust klima med terrortrusler og terrorfrykt.

Bakgrunnen for utvikling av en ny Plan for diakoni i Den norske kirke, var blant annet basert på nye tider – med tilhørende nye muligheter og utfordringer for kirkens diakoni. Terrorhandlingene på Utøya og regjeringskvartalet i 2011, terrortrusselen fra sommeren 2014 og det siste års økende nasjonale og internasjonale trusselklima, er noe av det som representerer våre nye tider, og som igjen har satt sitt preg på både samfunn og kirke. Med terrorismens mål om å spre frykt, har den en uunngåelig alliert i media. Fokuset på terrorhandling, terrortrusler og terrorfrykt har vært massivt fra både tradisjonelle og nyere medier. Dette har igjen stimulert til forskning fra ulike tradisjoner.

Psykologi og samfunnsforskning har vært sentrale bidragsytere for å forstå terrorfryktens vesen og konsekvenser. Der mediene tidvis kan gi inntrykk av at terrorfrykten og mistilliten er rådende i samfunnet, kan forskningen med sine funn og data evne å tegne et mer edruelig bilde av situasjonen. Forskningsdata fra 2012 kunne konkludere med at terrorfrykten og mistilliten var tilstede, mens lite tydet på at vi som samfunn var dominert av noen av disse. Tendensen til økt kontroll og overvåkning ble imidlertid også registrert av samme forskningsgruppe. Dette har sammen med økende mistenkeliggjøring vært problematisert og betraktet som stadig mer omfattende de senere årene. Fravær av nyere meningsmålinger gjør at omfanget av terrorfrykt i senere tids trusselklima ikke lar seg dokumentere. Tidligere samfunnsundersøkelser, sporadiske artikler og avisinnlegg, samt referanser som peker på økt overvåkning og mistenkeliggjøring, sannsynliggjør likevel at terrorfrykten også nå er høyst reell og i verste fall økende. Oppfordringene om årvåkenhet og det å lære seg å leve med denne type usikkerhet, kan for dem som av ulike grunner opplever terrorfrykt, skape belastninger og også truende meningskriser.

Som representant for majoritetskirken, folkekirken og nasjonalkirken, ble domkirken sentral i etterkant av terrorhandlingene i 2011. For kirkens ansatte og kirkens diakoni var utfordringene både å håndtere egen presset situasjon, og samtidig bistå med støtte og omsorg for et hav av mennesker preget av sjokk, sorg og en mulig meningskrise. Kirken som en del av samfunnet, ble tydelig gjennom tilrettelegging av arrangementene gjennom felles ritualisering og ved etablering av en felles verdiplattform. Basert på et samsvar mellom ord og handling samt troskap mot egen identitet og visjon, har jeg i oppgaven hevdet at kirkens diakoni viste seg troverdig i denne situasjonen. Kirkens troverdighet og kirken som bidragsyter i denne krisen, kan underbygges ved ulike diakonifaglige og teologiske aspekt, samt ved forskningen og teoriene som behandler mening, ritualisering og resiliens. Kirkens svar på krisen var en diakonal massemobilisering for å møte folkets behov for å samles. Gjennom den åpne kirken, tilrettelegging for ritualisering og gudstjenesteinnhold laget kirkens diakoni rom for støtte, fellesskap, livstolkning, meningsdannelse og resiliens for et samfunn i en liminal fase.

Med dette bakteppet vil jeg videre hevde at kirkens diakoni også har potensiale til å være en troverdig og meningsbærende arena for mennesker med bekymring og frykt for terror. Kirkens åpne rom kan gi muligheter for stillhet, ettertanke, samtaler og ritualisering. Gudstjenester og ulike arrangementer kan gi tilgang til fellesskap, livstolkning og livshjelp. Ved også å involvere domener av både horisontal og vertikal selvtransendens, orden, velvære og relasjoner, kan de ulike aspektene være bidrag til meningsskaping og resiliens. Presten i domkirken formidler en forståelse av at det i terrorfrykten finnes en kjerne av dødsfrykt. I tråd med dette ser jeg det som vesentlig for kirkens

troverdighet at den i denne sammenhengen er formidlere av sårbarhetens dobbelthet. Diakonen i domkirken beskriver en diakoni som ser etter menneskers behov, og skaper arenaer ut fra disse. Terrorfrykt som utfordring bærer særlig med seg behovet for et støttende og inkluderende fellesskap som anerkjenner og slår ring rundt menneskets sårbarhet, og samtidig utfordrer til motstand mot at frykten slår rot og skaper fremmedfrykt og mistillit.

Med dette vil jeg konkludere med at samtidens terrortrusler og terrorfrykt er noen av de nye samfunnsutfordringene som kirkens diakoni står overfor.

LITTERATURLISTE

- Aagedal, Olaf (2013): «Sørgjested og kampplass. Stortorget og Oslo domkyrkje etter 22. juli» i Aagedal, Olaf., Botvar, Pål Kjetil., Høeg, Ida Marie. (red.) *Den offentlige sorgen – markeringer, ritualer og religion etter 22. juli*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Aadland, Einar (2009): «Diakonikritikk og kritisk diakoni» i Aadland, Einar (red.) *Kan institusjoner elske? Samtidsessayer om diakonale virksomheter*. Oslo: Akribe AS.
- Borge, Anne Inger Helmen, (2010): *Resiliens – risiko og sunn utvikling*. 2. utgave, 1. opplag. 1. utgave, 2003. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Bryman, Alan (2008): *Social research methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Danbolt, Lars Johan., Stifoss-Hanssen, Hans (2003): *Hvermann og Gud*. Oslo trykkeri: Verbum forlag.
- Nordhelle, Grethe (2010): «Kognisjon, emosjoner og motivasjon» i Ekeland, Tor-Johan., Iversen, Oddmar., Nordhelle, Grethe., Ohnstad, Anbjørg. *Psykologi for sosial- og helsefagene*. 2. utgave, 4. opplag 2013. Oslo: Cappelen Damm akademiske forlag.
- Fisher, David and Wicker, Brian (2010): *Just war on terror?* Farnham/Burlington: Ashgate Publishing Company.
- Fretheim, Kjetil (2014): *Ansatte og frivillige: endringer i Den norske kirke*. Oslo: Prismet forlag.
- Hegstad, Harald (2009): *Den virkelige kirke*. Trondheim: Tapir akademiske forlag.
- Hogg, Michael A., Vaughan, Graham M. (2014): *Social Psychology*. 7th edition, 1. utg. 1995. Harlow: Pearson.
- Høeg, Ida Marie (2013): «Folkekirken som sorgfellesskap. Den norske kirkes svar på 22. juli» i Aagedal, Olaf., Botvar, Pål Kjetil., Høeg, Ida Marie. (red.) *Den offentlige sorgen – markeringer, ritualer og religion etter 22. juli*. Oslo: Universitetsforlaget.

Jordheim, Kari (2009): «Plan for diakoni i Den norske kirke – en presentasjon» i Johannessen, Kai Ingolf., Jordheim, Kari., Korslien, Kari K., (red.) *Diakoni - en kritisk lesebok*. Trondheim: Tapir akademiske forlag.

Kirkerådet (2008): *Plan for diakoni i Den norske kirke*. Oslo: Kirkerådet, Den norske kirke.

Løland, Hanne (2008): «Mitt liv er kommet nær dødsriket: klage i Det gamle testamentet og i dag» i *Halvårsskrift for praktisk teologi* 1, s. 36-47. (Kompendium)

Mellomkirkelig råd for Den norske kirke, Komiteen for internasjonale spørsmål (2000): *Sårbarhet og sikkerhet*. Kristiansand: Edgar Høgfeltd A/S.

Myhre, Klara (2004): «Leve i lyset med sitt mørke: sjelesørgeriske motiv fra Det gamle testamentets klagesalmer» i *Tidsskrift for sjelesorg* 2/3, s. 140-160. (Kompendium)

Nissen, Johannes (2008): *Diakoni og menneskesyn*. Frederiksberg: Aros forlag.

Nordstokke, Kjell (2011): «Bibelsk-historisk bakgrunn for diakonitjenesten» i Korslien, Kari K., Nordstokke, Kjell., Dietrich, Stephanie. (red.) *Diakonen – kall og profesjon*. Trondheim: Tapir akademiske forlag.

Repstad, Pål (2007): *Mellom nærhet og distanse. Kvalitative metoder i samfunnsfag*. Oslo: Universitetsforlaget AS.

Schnell, Tatjana (2009): «The Sources of Meaning and Meaning in Life Questionnaire (SoMe): Relations to demographics and well-being» in *The Journal of Positive Psychology*, Vol. 4 No. 6, November 2009, 483-499.

Schnell, Tatjana (2011): *Experiential Validity: Psychological Approaches to the Sacred*. Sheffield: Equinox Publishing

Schnell, Tatjana (2012): «Spirituality with and without Religion – Differential Relationships with Personality» in *Archive for the Psychology of Religion* 34 (2012) 33-36.

Stifoss-Hanssen, Hans., Danbolt, Lars Johan (2014): «Om å stå oppreist etter katastrofen – ritualer

og resiliens etter 22. juli» i *Omsorg* nr1 2014, Nordisk tidsskrift for palliativ medisin. Bergen: Fagbokforlaget.

Stifoss-Hanssen, Hans (2009): «Når verden raser sammen» i Johannessen, Kai Ingolf., Jordheim, Kari., Korslien, Kari K., (red.) *Diakoni - en kritisk lesebok*. Trondheim: Tapir akademiske forlag.

Sætre, Simen (2015): «Da frykten kom til Norge» i *Morgenbladet* Nr.1, 2-8 januar 2015.

Fra nett-tv;

Fugelli, Per, i NRK, 13.01.15, *Det kommer til å skje på ny* http://www.nrk.no/video/PS*191074 (Sett 13.01.15)

NRK, 22.07.12, *Minnegudstjeneste i Oslo Domkirke* <http://tv.nrk.no/serie/gudstjeneste-tv/MDSP13000712/22-07-2012> (Sett 15.01.15)

NRK, 24.07.11, *Høymesse for sorg og håp* <https://www.youtube.com/watch?v=kNN2vuP2Nm0> Fra Youtube (Sett 15.01.15)

Romarheim, Anders, 03.09.11, i NRK kunnskapskanalen. *Etter 22. juli- Hva er terrorisme?* <http://tv.nrk.no/serie/kunnskapskanalen/MDFP17002711/03-09-2011> (Sett 9-10.02.15)

Fra internett;

Aftenposten, 15.01.15, *Slik blir unge norske muslimer radikalisert.*

http://www.aftenposten.no/meninger/debatt/Slik-bli-unge_-norske-muslimer-radikalisert-7860977.html (Lest 15.01.15)

Aftenposten, 16.01.15, *Aksjonen har avverget et Belgisk Charlie Hebdo.*

<http://www.aftenposten.no/nyheter/uriks/--Aksjonen-har-avverget-et-belgisk-Charlie-Hebdo-7862939.html> (Lest 16.01.15)

Aftenposten oppsummering, 23.01.15, *Terrorangrepet i Paris.*

<http://www.nrk.no/nyheter/1.12136174> (Lest 28.01.15)

Aftenposten, 28.01.12, *Jakten på rasistvolden etter 22.07.*

<http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/Jakten-pa-rasistvolden-etter-22juli-6751209.html> (Lest

11.03.15)

Bergens Tidende, 16.01.15, *Terrorfrykt på stedet hvil*. <http://www.bt.no/nyheter/lokalt/Terrorfrykt-pa-stedet-hvil-3282703.html> (Lest 27.01.15)

Coleman, Thomas, 2013, *Sources of meaning and meaning in life – an interview with Tatjana Schnell*. Podcast 07.04.14, <http://www.religiousstudiesproject.com/podcast/sources-of-meaning-and-meaning-in-life-an-interview-with-tatjana-schnell/>

Dagbladet, 21.11.10, *Halve befolkningen frykter terrorangrep i Norge*. <http://www.dagbladet.no/2010/11/21/nyheter/innenriks/terrorfrykt/14386719/> (Lest 13.01.15)

Dyregrov, Kari og Atle i Aftenposten, 28.07.14, *Syv strategier for å leve med trusler om terror*. <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/Syv-strategier-for-a-leve-med-trusler-om-terror-7649927.html> (Lest 12.02.15)

Dyregrov, Kari og Atle i Aftenposten, 29.07.11, *Hvordan leve med terrorfrykt?* <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/Hvordan-leve-med-terrorfrykt-6282211.html> (Lest 07.01.15)

Engene, Jan Oscar, 2013, *Mer overvåkning, mer kontroll – noen utviklingstrekk etter 22. juli 2011*. http://www.idunn.no/tfs/2013/02/mer_overvaaking_mer_kontroll_-_noen_utviklingstrekk_etter_2 (Lest 19.01)

Forskning.no, 31.01.12, *Terroren førte ikke til frykt*. <http://forskning.no/psykologi-samfunnskunnskap-terrorisme/2012/01/terroren-forte-ikke-til-frykt> (Lest 20.01.15)

Google translate, 2015, oversettelse av *terror*. <https://translate.google.com>

Nettavisen, 22.05.06, *Stor terrorfrykt i Norge*. <http://www.nettavisen.no/nyheter/innenriks/stor-terrorfrykt-i-norge/642147.html> (Lest 13.01.15)

Nettavisen, 21.02.15, *Norsk muslimsk ungdom slo fredsring rundt synagogen*. <http://www.nettavisen.no/na24/norsk-muslimsk-ungdom-slo-fredsring-rundt-synagogen/8545615.html> (Lest 07.05.15)

Norske Store Leksikon, 2015, *Terrorangrepene i Norge 2011*.

https://snl.no/Terrorangrepene_i_Norge_2011

NRK, 02.12.14 *Flere norske fremmedkrigere enn tidligere antatt*. <http://www.nrk.no/ostfold/flere-norske-fremmedkrigere-enn-tidligere-antatt-1.12076314> (Lest 21.01.15)

NRK, 08.01.15, *PST flere norske fremmedkrigere*. http://www.nrk.no/norge/pst_-_flere-norske-fremmedkrigere-1.12138692 (Lest 08.01)

NRK, 09.01.15, *Al-Qaida planlegger masse mord i vesten*. http://www.nrk.no/verden/_-al-qaida-planlegger-massemord-i-vesten-1.12139823 (Lest 09.01.15)

NRK, 14.01.15, *Kan bli en oppsving i det radikale miljøet*. http://www.nrk.no/norge/_-kan-bli-en-oppsving-i-det-radikale-miljoet-1.12151350 (Lest 15.01.15)

NRK, 15.01.15, *Derfor er Bhatti farlig for Norge*. http://www.nrk.no/norge/_-derfor-er-bhatti-farlig-for-norge-1.12151366 (Lest 15.01.15)

NRK, 16.01.15, *Vi har ikke sett det verste enda*. http://www.nrk.no/verden/ranstorp_-_vi-har-ikke-sett-det-verste-enna-1.12154611 (Lest 16.01.15)

NRK, 16.01.15, *Terroraktivitet på nett har økt etter angrepet i Paris*.

<http://www.nrk.no/norge/terroraktivitet-pa-nett-har-okt-etter-angrepet-i-paris-1.12154013>

NRK, 17.01.15, *Ikke økt terrorfrykt i Norge*. <http://www.nrk.no/norge/ikke-okt-terrorfrykt-i-norge-1.12156333> (Lest 27.01.15)

NRK, 23.01.15, *Flere angrep mot franske muslimer*. <http://www.nrk.no/verden/flere-angrep-mot-franske-muslimer-1.12168355> (Lest 23.01.15)

NRK, 16.02.15, *Norge og Danmark terrortruet etter angrepene i Paris*.

<http://www.nrk.no/nyheter/norge-og-danmark-terrortruet-etter-angrepene-i-paris-1.12210259>

Romarheim, Anders, 2012, *Terrorismens tiår*. <http://www.idunn.no/ip/2012/01/art11> (Lest 12.02.15)

Robertson, David, 06.04.14, Tatjana Schnell

<http://www.religiousstudiesproject.com/persons/tatjana-schnell/>

Statistisk sentralbyrå, 06.05.15, *Den norske kirke, 2014*. http://www.ssb.no/kultur-og-fritid/statistikker/kirke_kostraaar/2015-05-06#content (Lest 11.05.15)

VG, 27.07.14, *Ekspert om terrorfrykten: Derfor er de yngste mest redde*.

<http://www.vg.no/nyheter/innenriks/terrortrussel-mot-norge/ekspert-om-terrorfrykten-derfor-er-de-yngste-mest-redde/a/23262213/> (Lest 13.01)

Vårt Land, 15.01.15, *Al-Qaida prøver å splitte Europa*. <http://www.vl.no/samfunn/al-qaida-prøver-å-splitte-europa-1.310883> (Lest 15.01.15)

Vårt Land, 14.02.15, *Terrorangrep i København*. <http://www.vl.no/verden/terrorangrep-i-københavn-1.316596> (Lest 14.02.15)

Vårt Land, 15.02.15, *Vanlige folk kan rammes*. <http://www.vl.no/samfunn/vanlige-folk-kan-rammes-1.316677> (Lest 02.15)

Vårt Land, 15.02.15, *Kommer nærmere Norge*. <http://www.vl.no/samfunn/kommer-nærmere-norge-1.316659> (Lest 02.15)

Vårt Land, 25.02.15, *Kun høyreekstrem terror samlet folket*. <http://www.vl.no/samfunn/kun-høyre-ekstrem-terror-samlet-folket-1.318457> (Lest 25.02.15)

Vårt Land, 06.03.15, *Barn redde Breivik lenge etter terrorangrepene*.

<http://www.vl.no/samfunn/barn-redde-breivik-lenge-etter-terrorangrepene-1.320549> (Lest 03.15)

Vårt Land, 13.03.15, *Unge har større terrorfrykt*. <http://www.vl.no/samfunn/unge-har-større-terrorfrykt-1.344509> (Lest 03.15)

Wollebæk, Dag., Enjolras, Bernhard., Steen-Johnsen, Kari., Ødegård, Guro., 2011, *Hva gjør terroren med oss som sivilsamfunn?* Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor. (Pdf lest 27-28.01)

Wollebæk, Dag., Enjolras, Bernhard., Ødegård, Guro., 2013, *Tillit, frykt og kontroll ett år etter 22.07*. http://www.idunn.no/tfs/2013/02/tillit_frykt_og_kontroll_ettaarettet_22_juli (Lest 14.01)

Annet;

Diakon i Oslo domkirke (2013): «Kriser i sjelesørgerisk perspektiv» Personlige notater fra undervisning på Diakonhjemmet 23.10.13.

Oslo domkirke (2011): «Kveldsmesse 24 – 29. juli»

